

Fig. 1. Kirken set fra nord. Foto AM 2012. – *The church seen from the north.*

ØLSTED KIRKE

HATTING HERRED

Historisk indledning. Efter reformationen var kirken i kongens besiddelse,¹ indtil den 1710 på auktion blev solgt til Søren Glud (†1742), sognepræst i Hylke og ejer af Testrupgård i Kattrup Sogn (DK Århus 4627),² der ejede kirken endnu 1726.³ Inden 1746 var den overtaget af etatsråd Gerdt de Lichtenberg, Horsens (jf. hans navnetræk og våbener på altertavlen s. 1714). Lichtenberg havde 1741 erhvervet Ussinggård og 1745 også Merringgård, og kirken fulgte herefter den fælles ejer af de to herregårde (begge i Korning Sogn). 1761–75 tilhørte den Lichtenbergs svigersøn Jochum de Lichtenhjem (jf. tårnspiret 1765) og fra 1805 slægten de Sérène d'Acquéria. Kirken overgik til *selveje* 1. jan. 1913.⁴

Ølsted Sogn havde 1926–79 Torsted som anneks. Sognet hørte som Bjerre-Hatting herreder i øvrigt under Århus Stift, til det 1922 kom under Haderslev Stift (jf. s. 1015 ff.). 1971 blev Ølsted og anneks Torsted indlemmet i Århus Stift, hvorfra Ølsted 1979 igen er tilbageført til Haderslev Stift. Samtidig blev landsbyen Oens med ca. 200 beboere lagt til Torsted Sogn.

Kirkegods. En 'kirketoft' østen og norden for kirken, nævnt 1521 og 1526, er sandsynligvis identisk med en 'kirkejord' på Ølsted Mark, bevidnet 1538.⁵

Sognet led stærkt under Svenskekrigene, og kirken havde 1657–59 ingen indtægter på grund af 'fjendernes magt og de allieredes presning'.⁶

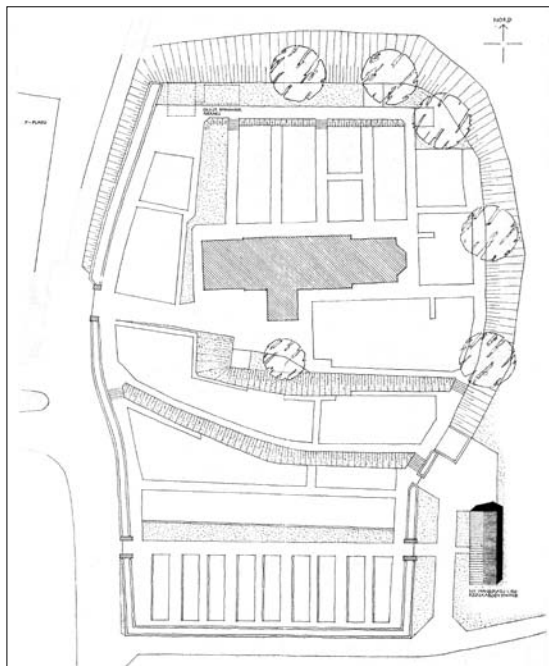

Fig. 2. Plan af kirkegården med ikke benyttet forslag til nyt mandskabshus. Målt og tegnet af arkitektfirmaet Birch & Svenning 1988. 1:1200. – *Plan of the churchyard.*

Kirken er rejst frit i landskabet på en banke i sognets nordre del omtrent lige langt fra de tre landsbyer, Ølsted, Bottrup og Oens. Afstanden til kirken nødvendiggjorde tidligere en kirkestald ved kirken (jf. ndf.). Den markante kirkebanke, 6–8 m høj og med stejle sider, hæver sig over et ellers kun svagt bølgende terræn, og den bemærkelsesværdige beliggenhed er ofte blevet fremhævet og afbildet (fig. 4). 1974 betegnes den fine helhed som 'det lille kirkebjerg på den flade mark'.⁷ Banken er næsten cirkelrund men med en tunget udløber mod vest, hvor der nævnte år er indrettet en parkeringsplads. Den har været forklaret som en muligvis kunstig højning,⁸ hvilket dog næppe er tilfældet. Snarere er der tale om en såkaldt 'hat-formet' bakke, der er skabt ved isens aktivitet, og som isoleret og abrupt rejser sig over de omliggende moræneflader.⁹

Kirkegården, der hegnes af kampestensdiger, optager det meste af banken og omfatter efter udvidelser 1883¹⁰ og 1975¹¹ tillige et stykke af den flade mark syd for (jf. fig. 2). Seneste udvidelse er udformet efter forslag af civilhortonom Volmer

Rud Nielsen. Gamle skel er bevaret i vest, nord og øst og viser, at kirkegården før 1883 har omfattet hele kirkebankens hvælvede top samt den øvre del af den terrassedelte sydskrænt.

Af de 'dobbelte' kampestensdiger er det vestre, der løber langs vejen, omsat i nyeste tid. Derimod er de krumme diger i nord og øst, der oprindeligt var rejst på bakkefaldet over de skrånende sider, nu næsten helt faldet sammen, og mange af de overgroede kampesten er skredet ud over skrænten. Skellet markeres i dag af en hæk af klippet taks, der er plantet på indersiden af diget. Det søndre dige, der tidligere stod midt på skrænten, er flyttet i takt med de to udvidelser og omgiver efter at være suppleret med nye sten nu et rektangulært jordstykke. En hugget *indskrift* i en kampesten i det yngste afsnit nær det sydvestre hjørne oplyser, at »Diget er sat i 2006 af Niels Aage Poulsen«. – Det er tænkeligt, at der med tiden er sket en vis udjævning af kirkegårdens ældre del, og at digerne har været med til at fastholde terrænet over skrænterne. Med udvidelserne mod syd er kirkebankens prægning til dels gået tabt.

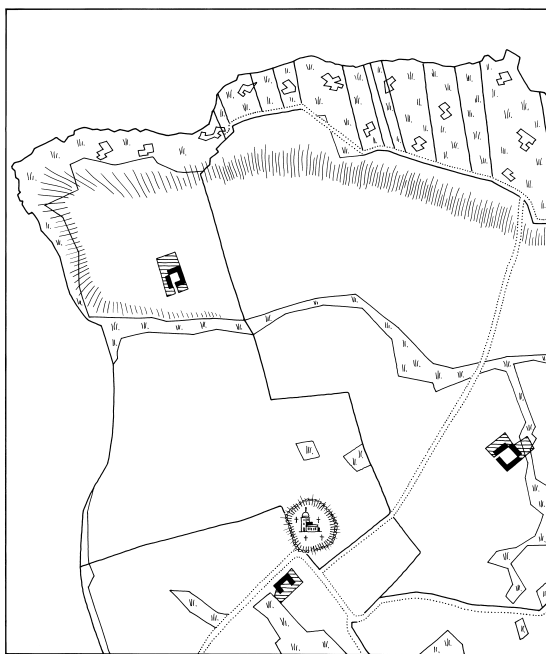

Fig. 3. Matrikelkort, målt af J. Lund 1819. Udsnit af den nordvestre del af Ølsted Bys ejerlav. Grænsen mod nord dannes af Ølsted Å og moselodder. Tegnet af Merete Rude 2012. 1:10.000. – *Cadastral map, 1819.*

Fig. 4. Kirken på sin banke, set fra sydøst, o. 1900. Tegning i KglBibl. – *The church on its hill, seen from the south east, c. 1900.*

Kirkegårdens *hovedindgang* er en køreport vest for tårnet, hvis hvidtede og teglhængte piller er tegnet af arkitekt Viggo Norn o. 1930.¹² Den midterste pille er fjernet 1983, da der ophængtes nye galvaniserede jerntræmmer.¹⁰ Lignende træmmer er brugt i to indgange i kirkegårdens søndre afsnit. Hovedindgangen har afløst murede *†porte*, der efter tur må have stået på omtrent samme sted og nævnes fra og med 1600-tallet.⁶ En søndre *†læge*, fornyet 1853, var indsat i det gamle *†dige* ved foden af banken; herfra førte en sti med be-fæstede trin op til våbenhuset.¹³

Beplantning. En række asketræer er plantet på den nordre og østre skråning uden for de sammensunkne diger. Ældre gengivelser (fig. 4) viser en række træer inden for de samme diger, formentlig de elmetræer, der senere helt domine-rede kirkebanken (jf. luftfotoet fig. 5). Af 20 store elmetræer blev de 15 fældet i vinteren 1969,¹⁴ mens de øvrige måtte fjernes 1986 som følge af elmesygen.

Bygninger på og omkring kirkegården. Som *redskabs-hus* benyttes et tidligere *ligkapel*, en lille hvidtet og teglhængt bygning i kirkegårdens nordvestre hjørne, der er opført 1951 efter tegning af Viggo Norn.¹² Det afløste et ældre *†kapel* af ukendt ud-seende, vel fra o. 1900. En lignende, lille bygning

lidt østligere, opført 1989, rummer *graverkontor* og toiletter. Huset afløste et *†redskabs-* og *nødtørfishus* på samme sted fra 1948. Forud for kirkegårdsud-videlsen 1975 nedrev man et lille *†beboelseshus*, af røde sten, syd for kirkegården, der tidligere havde været bolig for graveren. Huset havde o. 1920 af-løst et ældre på samme sted (jf. fig. 4 og 5).

En *†kirkestald* vest for kirkegården, vel nær hovedindgangen, nævnes gentagne gange i 16-1700-tallet. Bygningen, der brugtes til opstaldning af kirkegængernes heste, var af bindingsværk og tækket med tegl, senere med halm. Den omtales almindeligvis som 'porthus' (sml. Løsning og Kor-ning), 1744 dog også som 'vognskjul'.¹⁵ 1650 op-lagde man 30 nye lægter, og 1656 indkøbtes 300 tagsten. Et nyt porthus blev rejst 1678, da tøm-mermanden betaltes for fire 'bindinger'.⁶ Ved sy-net 1740 var huset igen faldet sammen, og 'fordi kirken ligger langt fra byen', behøvede man høj-ligen et nyt, 'hvori præstens og andres heste, som om vinteren ikke kan gå til kirken'(!), kunne have et skjul.¹⁵ Udgifterne afholdtes af kirken, og stal-dens vedligeholdelse har således været et fælles an-liggende for sognet.¹⁶

Et teglhængt *†kalkhus*, muligvis på kirkegården, nævnes 1649 og 1650, da døren fik nye hængsler, og taget blev repareret.⁶

Fig. 5. Kirken og kirkegården set fra syd. Odense Luftfoto 1952. KglBibl. – Church and churchyard seen from the south.

BYGNING

Oversigt. Kirken er en velbevaret romansk frådstensbygning, bestående af kor med tresidet apsis og skib. Facaderne er prydet med usædvanlige lisénbånd omkring vinduerne. O. 1500 blev tjbjælkelofter over kor og skib afløst af murede hvælv, og kort tid efter er der tilføjet et tårn i vest og et våbenhus i syd. Et løgspir over tårnet er opsat 1765 i forbindelse med en større reparation af kirken, foretaget af kirkeejeren Jochum de Lichtenhjelm til Ussinggård. *Orienteringen* har en svag afvigelse mod syd.

Frådstenskirken er rejst på toppen af banken, der kulminerer under skibet, og hvorfra der er betydeligt fald mod både øst og vest. Bygningen har bevaret sin oprindelige skikkelse i en sådan grad, at det i dag er muligt at gøre rede for både den særegne apsis, facadernes udsmykning og samtlige 11 vinduer. Ændret eller ødelagt er kun syddøren og det vestligste vindue i skibets sydside, mens en eventuel åbning i skibets vestmur er opslugt af tårnbuen; alle tre gavlspidser er intakte, den vestre med en oprindelig glug.

Grundplanen er afsat med stor nøjagtighed og med rette vinkler. Den lille apsis er udvendig tresidet (polygonal) afsluttet, indvendig halvrund med centrum for cirkelslaget i flugt med korets østvæg. Udvendig er apsidens skrå mure trukket en murtykkelse (ca. 110 cm) ind fra korets hjørner, mens korets tilbagespring i forhold til skibet svarer omtrent til en halv murtykkelse. Korets plan nærmer sig udvendig et kvadrat, og de to vinduer i hver side er anbragt i samme afstand fra de udvendige hjørner. Skibet er forholdsvis langt og måler udvendig 8,3×17,3 m. Ved afsætningen af planen har bygmesteren sandsynligvis anvendt en *måleenhed* på ca. 27,5 cm. Målt med denne enhed, en kort jysk fod, er skibet udvendig 30 fod bredt, og korbuen, der udgør en tredjedel heraf, 10 fod bred.¹⁷

Materialer og teknik. Frådstensmurværket iagttages nu bedst i de tre gavlspidser set fra tagrummet, men var under reparationer i sommeren 2012 også blottet i yderfacaderne. Frådstenene er muret i regulære, vandrette skifter, typisk kun 5–8 cm høje, varierende med skifter på 12–15 cm eller mere.

Mange sten har et rødligt skær på grund af jernindholdet, og nogle er helt sorte. Partier af muren er udført i sildebensmønster (*opus spicatum*), således det nederste af skibets nordvæg i mellemste hvælvfag, der stod fremme 1995. Murkernen er blottet ved gennembrydningen af en loftsdør i skibets vestre gavlspids ind til tårnet, og materialet er her, som så ofte, hånd- og hovedstore marksten, der er støbt i en fed kalkmørtel. De indvendige vægflader har ved byggeriet fået en berapning, hvori der kun stedvis ses kvaderridsning. Over berapningen er der efter kirkens fuldførelse eller nogle årtier senere lagt en tynd maleripuds, som danner bund for en rig kalkmalet udsmykning (jf. s. 1699).

Murene hviler, bortset fra apsidens, på en *syld* af liggende marksten med rejste sten under hjørnerne.¹⁸ Facadernes nederste del, op til 50-70 cm over sylden, præges af gentagne reparationer med munkesten og (1893) med nyere mursten, der er indmuret i cement.¹⁹

Den svagt fremtrædende, tresidede *apsis* (fig. 11) er tilsvarende beskeden i højden trods en forhøjelse af muren i tegl på ca. 15 cm. Den dækkes af et afvalmet, lavt hældende tag, nu tækket med bly. Kor og skib, der har bevaret deres gamle højde, er i 1700-tallet forsynet med en gesims. Skibet er godt en halv meter højere end koret.

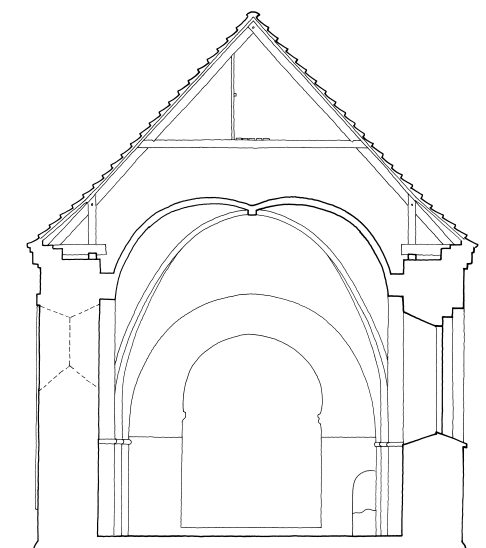

Fig. 6. Tværsnit gennem skib set mod øst. Tegnet af Merete Rude 2013 efter skitsemaessig opmaaling af arkitektfirmaet Birch & Svenning 1991, suppleret af Leif Rasmussen og NJP. 1:150. – Cross-section through nave, seen towards the east.

Facadeudsmykning. På apsis, og kun dér, afsluttes muren af en omløbende *rundbuefrise* (fig. 11). Samtlige vinduer omslutes af særegne *lisénbånd* (jf. fig. 9), der fortsætter nedad som parallelt løbende lisener uden dog at være ført helt ned til

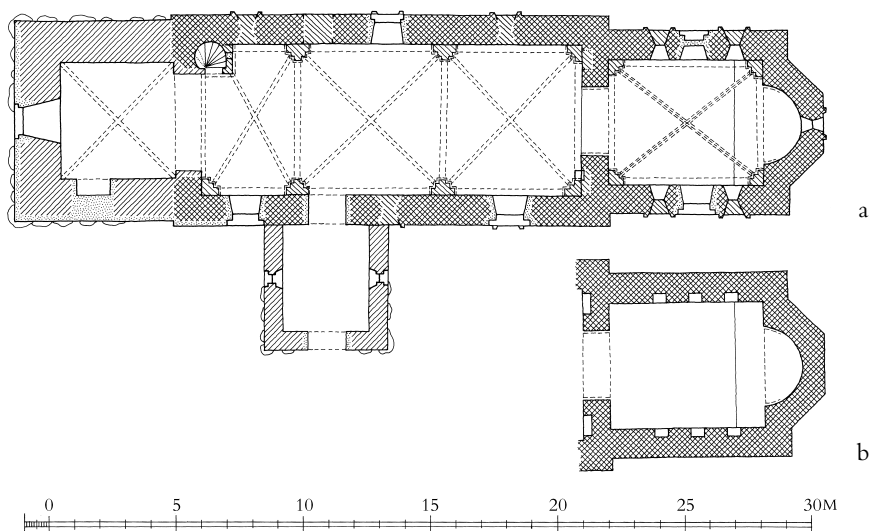

Fig. 7a-b. a. Grundplan af kirken. b. Plan af koret med vægnicher (s. 1693). 1:300. Tegnet af Merete Rude 2012 efter opmaaling af arkitektfirmaet Birch & Svenning 1991, suppleret af NJP. – a. Ground plan of the church. b. Ground plan of the chancel with wall niches.

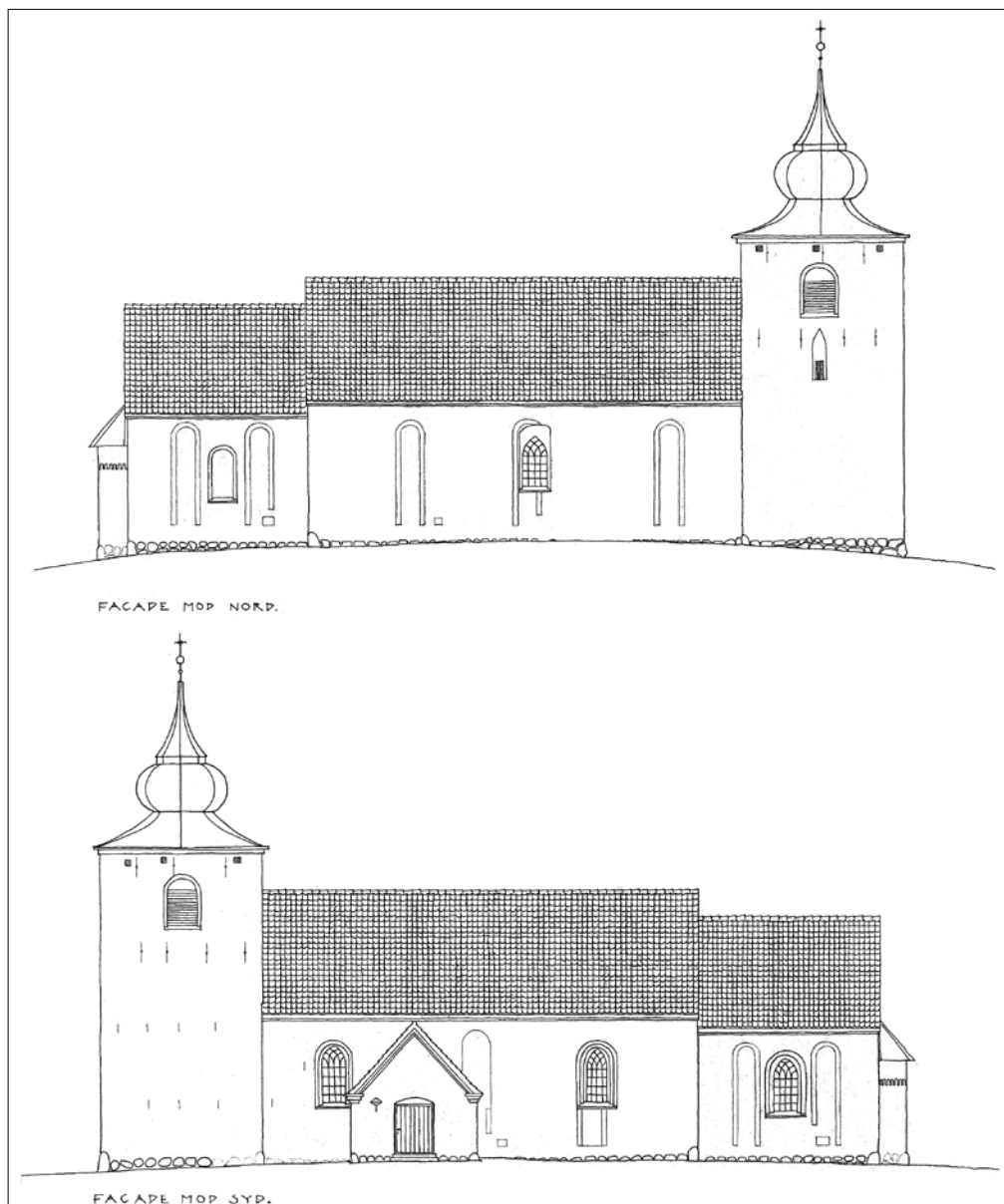

Fig. 8. Opstalter. 1:300. Stensylden er urigtigt gengivet. Målt og tegnet af arkitektfirmaet Birch & Svenning 1991. – Elevations. The foundation stone is shown incorrectly.

grunden. De smalle lisener (14–15 cm brede, 3 cm tykke) er glatte på apsis og kor (fig. 46) men profilerede i skibet, hvor de efter en afbankning 2012 nu står med skarpe konturer (fig. 47). Samtidig kunne det konstateres, at lisenerne tager deres begyndelse godt en halv meter over stensylden, hvor de, lidt klodset, hviler på en lille 'konsol' af frådsten.²⁰ Udsmykningen har været begrænset

til vinduerne og har ikke omfattet den nu til-murede norddør. I Daugård Kirke ses lignende 'bånd' omkring vinduerne i et blændingssystem med rundbuede friser.

Åbninger. Som nævnt erkendes nu to døre og i alt 11 vinduer: ét i apsis, to i hver af korets sider og tre i hver af skibets langsider. De to døre er anbragt så langt fra skibets vestre hjørner, at der er plads

Fig. 9. Kirken set fra nordøst med lisénbånd omkring de oprindelige vinduer (s. 1689). Foto AM 2012. – *The church seen from the north east with pilaster strips around the original windows.*

til et vindue mellem døren og gavlen. Lidt overraskende er skibets nordvestre vindue anbragt en halv meter lavere end de to øvrige i samme side.

Af *vinduerne* er kun apsidens i brug, mens ni ud af de ti øvrige kan spores ude eller inde eller begge steder. De højtsiddende, slanke åbninger er kun svagt smigede, næsten tragtformede, og den smalle lysning er trukket lidt ud mod yderfacaden. Korets to vestre vinduer står som indvendige nicher med stejle sælbænke; det nordre næsten urørte (jf. fig. 10) måler i murflugten 163×73 cm, lysningen 95×38 cm. De to østre dækkes indvendig af korhælvets skjoldbue, men vinduernes øverste parti er efterladt åbne i tagrummet. Vinduerne er muret med rundbuede stik af frådsten, og i lysningen ses aftrykket efter den indmurede, bortrødne *†træramme*, der har været ca. 5 cm tyk. Skibets vinduer har holdt omtrent samme størrelse; det vestre i nordsiden måler indvendig 155×67 cm i murflugten. Det lille vindue i apsis

(fig. 11) er udvidet i lysningen, hvor der er indsat en moderne træramme. Vinduet måler udvendig 112×62 cm, og modsat de fleste øvrige åbninger er der her levnet plads til en 10 cm bred 'lysning' mellem vinduet og det omgivende lisénbånd.²¹ Indvendig har vinduet bund kun 120 cm over det nuværende (forhøjede) gulv. – Korets åbninger har formentlig stået åbne indtil hvælvslagningen o. 1500, da belysningsforholdene ændredes. I skibets nordside forblev de små vinduer åbne til ind i 1700-tallet (se ndf.).

†*Døre*. Den slanke norddør, der tegner sig tydeligt i muren (jf. fig. 47), er udvendig kun 108 cm bred og dækkes af et smukt rundbuet stik. Indvendig er døren dækket med en egeplanke. Til-muringen, der er sket i forbindelse med hvælvslagningen, er udført med munkesten og enkelte kampesten, og hulrummet er fyldt op med løse kampesten uden mørtel. Syddøren er 1882¹³ udvidet mod øst og dækkes nu af en fladbue.

Fig. 10. Korets nordvæg med rundbuede nicher (s. 1693) og det vestre af to romanske vinduer samt et yngre vindue, der er kommet til i forbindelse med hvælvslagningen (s. 1691). Foto AM 2012. – *North wall of the chancel with round-arched niches, and the westernmost of two Romanesque windows.*

Fig. 11. Kirken set fra nordøst. Foto AM 2012. – *The church seen from the north east.*

Indre. Apsiden dækkes af et *halvkuppelhvalv* af frådsten, hvis vederlag i åbningen mod koret, 165 cm over nuværende gulv, i hver side er markeret med korte *kragbånd*. Båndene, 45 cm lange, det søndre til dels afhugget, har samme profil som korbuens kragbånd (se ndf.). I buens top ses kraftige, skråt løbende slidspor (efter reb til en messesklokke?). Apsidens gulv, i niveau med alterbordets fundament, er hævet 15 cm over koret, hvis oprindelige niveau antagelig har ligget ca. 40 cm lavere (jf. s. 1697).

Korets vægge brydes nederst i hver side af tre rundbuede, retkantede *nicher* (fig. 10), 48–54 cm brede, 33–36 cm dybe og oprindelig godt 130 cm høje. Nogle er tilsyneladende udmuret lidt i bunden; den midterste niche i nord, som formentlig har bevaret sin gamle form, har bund 8 cm over gulvet, der som nævnt oprindelig har ligget betydeligt lavere. Nichernes placering i væggen, rykket lidt mod øst, er bestemt af de to vinduer ovenover, med hvilke de har dannet en samlet komposition, et arkitektonisk udtryk, der

gik tabt ved hvælvslagningen. – Nicherne har først og fremmest haft et dekorativt formål, idet de fremhæver koret som det sted, hvor højalteret står, og hvor forvandlingsunderet finder sted. En sådan artikulering af korets og til tider også apsidens vægge er velkendt i vesteuropæiske kirker²² og findes på hjemlig grund f.eks. i Veng (DK Århus 3200) og Brøndum (DK Ribe 1922).

Triumfvæggen, skibets østvæg, er ca. 2 m over nuværende gulv og 25–30 cm under korbuens kragbånd trukket 8–10 cm tilbage fra vægplanet.²³ *Korbuen*, der som sagt udgør en tredjedel af skibets udvendige bredde, er spændt betydeligt højere end apsisbuen. Den er svagt 'styltet' og udgår fra *kragbånd* af frådsten, svagt profilerede og med nedre skråkanter, af hvilke den sydlige, med kalkmaleri (fig. 23), er bedst bevaret.

Triumfvæggen har været optaget af lavt sidende (†)*sidealternicher*, en på hver side af korbuen og trukket helt eller næsten helt ud i hjørnerne. Af disse er der nu kun spor efter den søndre (under trappen til prædikestolen), hvor der også ses

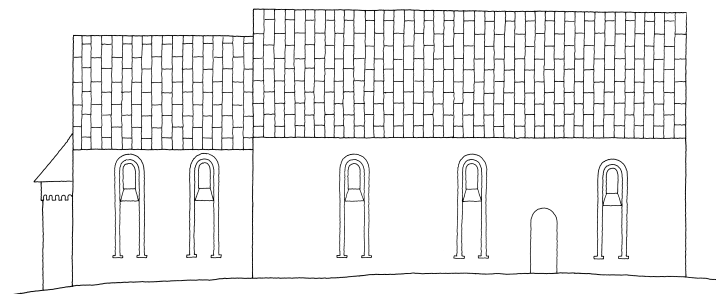

Fig. 12. Den romanske kirke. Opstalt af nordside. Rekonstruktion ved NJP, tegnet af Merete Rude 2012. 1:300. – *The Romanesque church. Elevation of north side.*

rester af et foranstående, muret (†)alterbord. Det nedbrudte alterbord har dannet afsæt ved opmureringen af hvælpillen, der samtidig skjuler det meste af alternichen, så kun lidt af nordsiden, 60 cm fra korbuen, er synlig. Nichen, der næsten er helt udmuret, er nu kun 10 cm dyb, og den rundbuede afslutning delvist ødelagt. Tilsvarende, forholdsvis beskedne nicher kendes i Vrigsted og Torsted (s. 1307 og 1602).

Kor og skib var oprindelig dækket med †træløfter, der o. 1500 er afløst af hvælv. I loftsrummet er de gamle vægflader, med rester af romanske kalkmalerier (jf. s. 1702), bevaret i fuld højde. Væggene, i hvert fald i koret, er tilsyneladende ikke blevet hvidtet i løbet af middelalderen.

De tre gavlspidser er alle intakte. I skibets vestgavl er 1,6 m under tagspidsen og synlig fra tårnets mellemstokværk bevaret en retkantet, enkeltmigtet *glug*. Den måler indvendig ca. 100×70 cm og er overdækket af 80-90 cm lange flager af frådsten. Lysningen, i ydersiden, er ca. 25 cm bred.

Arkitektur og datering. Frådstenskirken, der har flere usædvanlige træk, har ikke tidligere påkaldt sig megen opmærksomhed. *Apsidens form*, udvendig tredelt, indvendig rund, er vistnok uden direkte paralleller i Danmark, idet den tresidede plan nok genfindes i Vallekilde (DK Holbæk 2476) og i teglstenskirkerne i Sakskøbing og Eskilstrup (DK Maribo 131,1297), men her er apsiden også indvendig tresidet. Polygonale apsider er velkendte i Rhinlandene, hvor planformen (ofte femsidede) tidligt blev anvendt i større byggerier og fremdeles blev brugt i senromansk tid, hvor den tillige var almindelig i Sydfrankrig.²⁴

Facadeudsmykningen er som nævnt begrænset til de ejendommelige lisénbånd omkring vinduerne. Lignende 'bånd' er, som allerede påpeget af Francis Beckett i Danmarks Kunst 1924, også brugt omkring vinduerne i Daugård Kirke, hvis rige blændingssystem synes inspireret af Köln-området tufstensarkitektur.

M. Mackeprang mente, at Ølsted-apsidens 'ejendommelighed' afgjort pegede på senromansk tid.²⁵ Denne datering bør opretholdes på grund af slægtskabet med Daugård Kirke og på grund af den kalkmalede udsmykning, som af ikonografiske og stilistiske grunde må dateres til o. 1200-25 (jf. s. 1708). Malerierne er udført på glittet puds, der er lagt oven på væggenes berapning tilsyneladende ikke så længe efter kirkens opførelse.

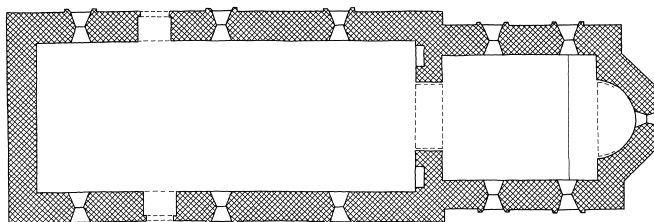

Fig. 13. Grundplan af den romanske kirke. Rekonstruktion ved NJP, tegnet af Merete Rude 2012. 1:300. – *Ground plan of the Romanesque church.*

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Hvælvene, der som nævnt må være indbygget o. 1500, er formodentlig lidt ældre end tårnet, idet tårnbuen respekterer et indbygget trappehus i skibets nordvesthjørne. I tårn og våbenhus er vinduerne muret med såkaldte hulsøm; de to tilbygninger kan være næsten samtidige.

De fire fag *krydshvælv*, et i koret og tre i skibet, er af den velkendte, sengotiske type i det gamle Århus Stift. Hvælvene hviler på falsede hjørne- og vægpiller med et afrundet (affaset) kragled og på helstens, spidse skjold- og gjordbuer. I skibet er ribberne retkantede, i korhvelvet, der formentlig er muret først, er de af profilerede, højryggede formsten. Der ses spygatter i sviklerne i både kor og skib, og i skibets østre fag, nordre kappe, er der to små huller (til klokkereb?). Som det ses i andre kirker, er skibets vestre hvælvfag gjort lidt smallere end de øvrige for at give plads til dørene, af hvilke den søndre forblev i brug.

En *vindeltrappe* i skibets nordvestre hjørne (jf. fig. 23) er muret samtidig med hvælvene og har et omløbende kragbånd svarende til hvælvpillernes. En lille, retkantet glug i østsiden er nu tilmuret. En fladbuet dør i syd leder ind til den venstre-drejede vindeltrappe, der delvis er hugget ind i skibets nord- og vestmur. Trappen, der kun består af ni trin, udmunder uden egentlig dør over hvælvet, hvorfra trædetrin i den nordvestre overribbe (løbere på fladen med trin af kopper) fører videre op i tagrummet. Lignende, indbyggede loftstrapper kendes flere steder på egnen, bl.a. i Nebsager (s. 1099) og Tamdrup (DK Århus 5091). Trappen svarer så nøje til en i Øster Snede (Nørvang Hrd.), at vi må tro, at hvælvene er bygget af de samme håndværkere. De samme murere kan yderligere have arbejdet i Torsted Kirke (s. 1603), hvis hvælv er 'signeret' med et kalkmalet bomærke svarende til et af fire i Ølsted, der er malet på 'trappehusets kappe' i vesthvælvet (det tredje fra venstre, jf. kalkmalerier nr. 2 med fig. 49).

Nye *vinduer* kom til som en følge af hvælvslagningen. Et af disse, udvendig rundbuet og falsat, indvendig fladbuet og smiget, er bevaret i tilmuret stand midt i korets nordside (jf. fig. 10 og 47). Af de små romanske åbninger forblev foruden apsidens også vinduerne i skibets nordside i brug.²⁶ I

sydsiden var der formentlig længe inden da brudt nye og større åbninger, der igen er opslugt af de nuværende vinduer fra 1700-tallet (se ndf.).

Det kraftige *tårn*, nu med klokkestokværk og spir fra 1765, er næsten jævnbredt med skibet. De frie mure hviler på en liggende syld af kampesten, østmuren på en *aflastningsbue* vest for skibets gavltrekant, oprindeligt to munkesten tyk, men fornyet i flensborgsten 1765 i forbindelse med tårnets ombygning. Yderfacaderne er skalmuret med undtagelse af nordsidens, der er af munkesten til og med mellemstokværket. Tårnrummet forbindes med kirken ved en svagt spidsende bue, hvis åbning er trukket lidt mod syd af hensyn til det formentlig kun lidt ældre trappehus. Rummet, hvis vægge nederst er af kløvet kamp, dækkes af et samtidigt krydshvælv med vederlag i væggene. Et stort, fladbuet vindue i vest er muret med omhyggeligt udførte 'hulsøm' i hjørnet mellem væggen og de smigede sider. I åbningen er i 1850'erne indsat en spidsbuet støbejernsramme. En tilmuret, fladrundbuet *†*dør i sydmuren, der nu står som en indvendig niche, er sandsynligvis først kommet til 1765, idet buen er af små teglsten.

Der er adgang til mellemstokværket via trappen i skibets nordvesthjørne, hvorfra en dør brutalt er brudt gennem skibets frådstensgavl. Stokværket, der kun udgør et lavt rum over hvælvet, belyses efter ommuringen af tårnets øvrige sider nu kun af et indvendig bredt, enkeltsmiget vindue i nord, også med hulsøm i hjørnerne. Den lille, retkantede lysning, kun 85×35 cm, sidder udvendig i en høj spidsbuet blanding (sml. Stenderup s. 1661).

Tårnet var før ombygningen 1765 dækket af et *†sadeltag* med gavle i øst og vest. 1653 blev der indlagt to nye egebjælker for at holde 'begge gavle til sammen', og 1684 skulle tegltaget på 'nordsiden' omlægges.⁶

Løgspiret er opsat ved en *ombygning* 1765, foretaget af kirkeejeren Jochum de Lichtenhjelm til Usingård og Merringgård, der fire år forinden havde arvet gårdene og kirken fra sin svigerfar, etatsråd Gerdt de Lichtenberg (jf. historisk indledning). At æren for at sætte spir på kirken tilkommer svigersønnen og ikke svigerfaderen,²⁷ fremgik af en nu forsvunden *†bygningssindskrift* 'på en dør i tårnet'. Ifølge denne 'undergik kirken (1765) en meget be-

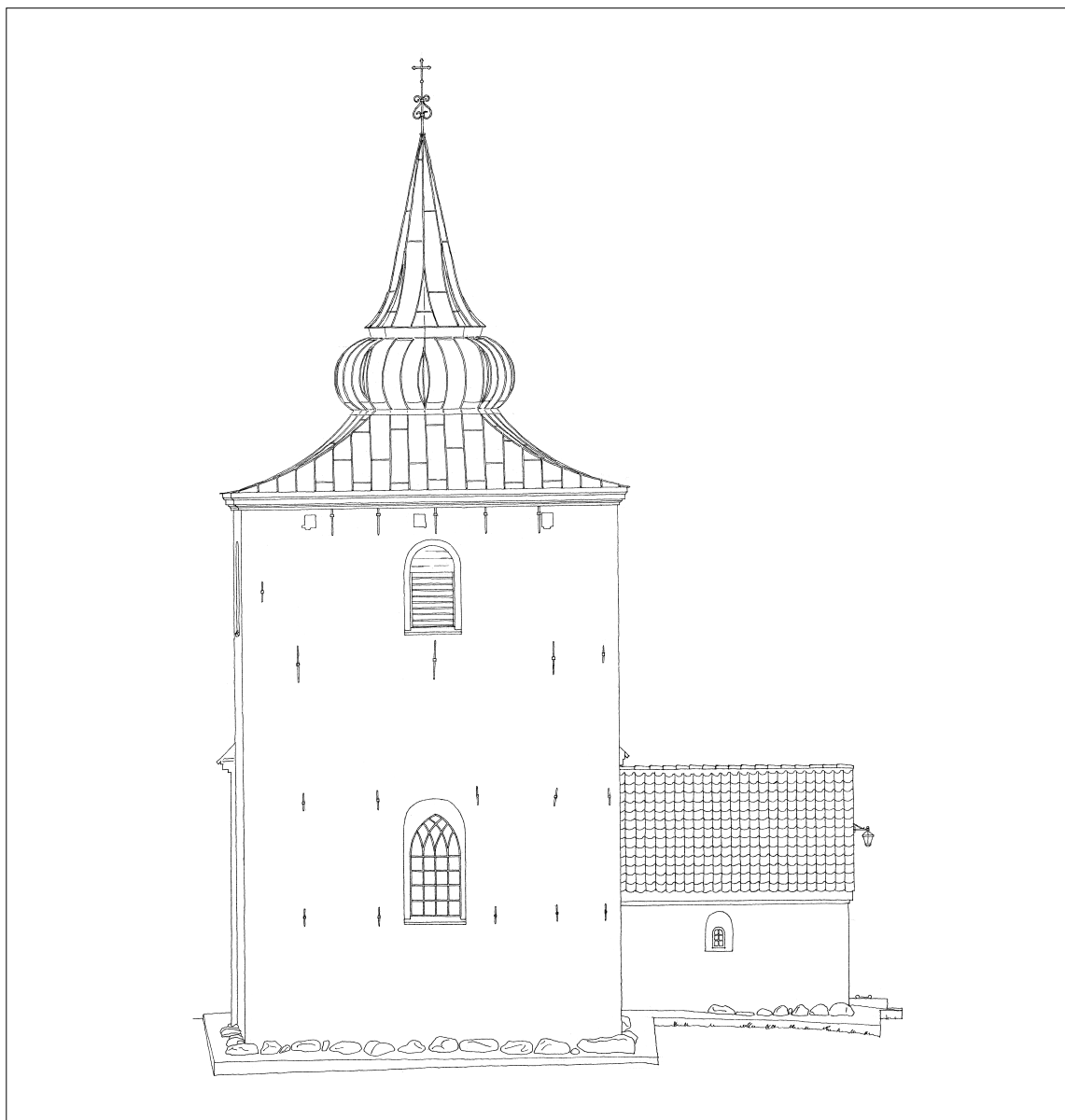

Fig. 14. Opstalt af tårn og våbenhus set fra vest. Målt og tegnet af Knud Ib Andersen 1953. 1:150. – *Elevation of tower and porch seen from the west.*

tydelig reparation af Jochum de Lichtenhjelm ... og fru Bodil Lichtenberg, (og) på sine steder blev de brøstfældige mure nedrevet indtil grunden'.²⁸

Arbejderne må i første række have omfattet tårnet, hvis yderfacader fra grunden er skalmuret med små mursten i blokskifte. Det nybyggede klokkestokværk, afsluttet med en kraftig gesims, har som de 'lichtenbergske tårne' et stort, rund-

buet og falset glasmul i hver side undtagen i øst. Det etagedelte løgkuppelspir består nederst af en indskåret pyramidestub, der formidler overgangen til en otteadelt løgkuppel, som ved et lille overgangsled (ingen egentlig lanterne) afsluttes med selve spiret. Det blytækte spir krones nu af et kors af jern, udført af smedemester Rikard Kjemtrup Jensen, Ølsted (†1987).²⁹

Våbenhus. Den lille teglhængte tilbygning,³⁰ der er rejst af munkesten over en syld af kampesten, får lys gennem to små fladbuede vinduer i side-murene, som er genåbnet 1909.⁴ Vinduerne (fig. 45) er udvendig faldede og indvendig smigede med hjørner, der er muret med hulsøm svarende til åbningerne i tårnet. Døren i syd er udvidet i to omgange og dækkes nu af en flad bue. Ved en første udvidelse 1856 blev der i gavlen over den retkantede dør, der da lukkedes af fløjddøre, indsat et stort halvcirkulært tvindue.¹³ Dette er igen til-muret i forbindelse med en ny udvidelse af døren 1909 (arkitekt Viggo Norn), da de to oprindelige vinduer blev genåbnet. Den udvendige gesims, der svarer til kirkens øvrige, er formentlig kommet til 1765. Rummet, som er renoveret 1989, da der lagdes nyt teglgulv, dækkes af et gråmalet træloft. 1653 hang kirkens tliggbåre i våbenhuset.⁶

Vedligeholdelse og restaureringer. Bygningens vedligeholdelse i 16-1700-tallet belyses af kirkeregnskaber og kirkesyn, der viser, at navnlig tårnet voldte problemer. 1675 indkøbtes 1500 'gamle, store mursten' (munkesten?) af Jens Rasmussen i Horsens, 'eftersom disse ikke kunne bekommes andetsteds, og som kunne være tjenlige til tårnet'. I hvert fald tårnet synes da at have stået rødkalket, idet der samme år indkøbtes såkaldt brunrødt til at blande i kalken.⁶ 1716 truede søndre tårnmur med at falde ud, og 1725 var hvælvingen i tårnet 'revnet og skilt', så de folk, 'der har deres stole derunder, ikke kan sidde uden fare'.¹⁵

Til arbejderne 1765, der afsluttedes med en staffing af inventaret, hører formentlig også de *gesimser*, der pryder både kor, skib og våbenhus, samt en 'uniformering' af *vinduerne*. I de fem store, rundbuede og udvendig faldede åbninger er 1854 og 1856 indsat spidsbuede *støbejernsrammer*.¹³ Vinduet midt i skibets nordside, hvis irregulære form afviger noget fra de øvrige fire, kan være brudt igennem efter 1765.

1893 udskiftedes 'smuldrende' frådsten nederst i facaderne med mursten, der blev indmuret i cement.¹⁰ En cementholdig puds indvendig i de nederste 160 cm af væggene er formentlig påført ved samme lejlighed. Pudsens, der senere skulle give store fugtproblemer, er fjernet ved restaureringen 1995. Håndværkernes afbankning af væg-

fladerne ledte 1929 til fundet af romanske kalk-malerier i apsis og korbue (se ndf.), og nye male-rier kom frem i skibets hvælv under en istandsættelse 1966-68, ledet af arkitekt Helge Andreassen, Vejle. Herunder blev skibets gulv fornyet, kirken fik nyt varmeanlæg og der udførtes en ny dørfløj til våbenhuset.

En *hovedrestaurering* ved arkitektfirmaet Birch & Svenning indledtes 1992 med en omlægning af tagene og fortsattes 1995-96 med en omfattende indvendig istandsættelse, hvorunder de til dels cementpudsede og nogle steder asfaltbehandlede vægge blev rensed og revner udhugget og fuget. Kirken blev efter længere tids lukning genåbnet ved en festgudstjeneste 27. maj 1996. Arbejdet er 1999 fulgt op med en udvendig istandsættelse af tårnet, og 2012-13 pågår reparationer af de udvendige frådstensfacader, der renses for yngre pudslag til dels af cement, samtidig med at ældre reparationer i tegl bliver udbedret.

Gulvene dækkes i koret af gule, sekskantede fliser (Bygholm teglværk), omlagt 1996, da der samtidigt lagdes et nyt gulv af samme materiale i tårnet. I skibets midtgang er der gule mursten fra 1966; i østre fag er udlagt et svagt skrånende trægulv, der fungerer som rampe for kørestole. Trægulve under stolestaderne er senest fornyet 1996. – 1651 blev en 'gammel, nedfalden grav i kirken' (formentlig i koret eller skibets midtgang) fyldt op og et nyt gulv lagt hen over den.⁶

Gulvniveauer. Ved en lille sondering i koret 1995, ved nordvæggen, kunne det konstateres, at det oprindelige gulv antagelig har ligget ca. 40 cm under nuværende niveau, og at opfyldningen som forventeligt var foretaget i flere omgange. Gulvet i apsis, der ligger 15 cm højere end i koret, flugter med overkanten af de syldsten, som danner fundament under det murede alterbord.³¹ – 1862 var apsidens gulv 4 tommer (10 cm) højere end korets, der (som i dag) igen var 4 tommer højere end skibets.¹⁰

Tagværkerne over kor og skib (apsidens er utilgængeligt) er, formentlig i 1800-tallet, delvis fornyet i fyr. Spærfagene i koret har et lag hanebånd, skibets to lag. Ældre, genanvendte spær af eg stammer fra en fornyelse af tagværkerne ved

midten af 1400-tallet (jf. dendrokronologisk analyse ndf.) efter alt at dømme for indbygningen af hvælv. Spærene har udstemninger til to lag hanebånd (bladede samlinger). Spærsko af eg kan være afsavede loftsbjælker. Tagværkerne er 1992 bundet sammen med stålwirer for at imødegå trykket fra hvælvene. Tårnspirets tømmerkonstruktion er udført i fyrretræ.

Dendrokronologisk undersøgelse. En analyse 2013 af tagspærene i kor og skib viste, at træerne til det pågældende tømmer må være fældet henholdsvis o. 1450 (koret) og ca. 1430–40 (skibet). Der udtoges i alt fire prøver i koret, heraf én med splintved, og ni i skibet, heraf to med splintved.³²

Tagbeklædningen er som nævnt fornyet 1992. Kirke og våbenhus er hængt med vingetegl, apsis og tårnspir er beklædt med bly. Spirets blytag var da senest omlagt 1949.

†*Tagbeklædning.* Kirken og tårnet (med det gamle †sadeltag) var i 1600-tallet endnu overvejende tækket med bly, der i løbet af det følgende århundrede gradvis blev afløst af tagsten. 1726 manglede ‘en hel del’ bly på korets sydside, som af ‘ugudelige mennesker er blevet bortstjålet’.¹⁵ Våbenhuset har formodentlig alle dage haft tegltag, mens apsis, der 1715 kaldtes den lille ‘udbygning bag alteret’, har været tækket med bly.¹⁵ Reparationer af blytagene blev til tider udført af murere. 1648 betales således Jens Murmand i Hatting for at omstøbe gammelt og nyindkøbt bly; de næstfølgende år nævnes Enevold Pedersen, blytækker i Vejle.⁶

Opvarmning. Rummet opvarmes via et oliefyrr i graverhuset med indblæsning gennem riste i skibet. Kirken har kunnet opvarmes siden 1876, da der opstilledes en †*kakkelovn* i skibets nordside i 2. hvælvfag. 1887 fik en ny kakkellovn plads nord for korbuen. Den blev 1924 erstattet af en nedgravet kalorifer på samme sted, der fungerede indtil 1968, da den afløstes af det nuværende luftvarmeanlæg.³³ – Kirken fik elektrisk lys 1930.

Rødkalkning. 1650 indkøbtes 12 pund og 1675 32 pund ‘brunrødt’⁶ til at blande i hvidtekalken. Farvestoffet har formodentlig været brugt på kirkens teglstenspartier, tårn og våbenhus.³⁴

†*Glasmaleri.* 1995 fandtes i korgulvet syv skår af middelalderligt vinduesglas, af hvilke der på tre anedes en bemaling.³⁵

KALKMALERIER

Kirken rummer kalkmalerier fra tre forskellige perioder og har i to omgange været næsten fuldt dekoreret.³⁶ Bemaling blev først observeret 1929, da der fremkom rester af romansk udsmykning (nr. 1) i apsidens halvkuppelhvælv og på korbuens underside. I apsis sås kun ‘en righoldig samling hestebeben malet op med rødbrune konturer’. Senere samme år foretog konservatorerne Eigil Rothe og Egmont Lind en fuldstændig afbankning i korbuen, men med magert resultat. Nok sås buen ‘fra kragsten til kragsten’ at have været smukt dekoreret, men også her var pudslaget medtaget, ligesom ‘svære brud og smårevner gennemskar de i forvejen meget svage malerirester’.

Det, som anedes i buen, var Kains og Abels ofre. I nord stod ‘Abel bærende på et lam’, i syd Kain, som ligeledes bar på ‘noget’, som dog ikke kunne erkendes, men ‘man kunne sikkert gå ud fra, at det har været et neg’. Begge figurer var omgivet af arkitekturmaleri i form af ‘et slankt tårn med spir og sammenbundne med et romansk buestik’. Over Kain sås en djævel, ‘en lille ejendommelig mandsling med spidse ører og siddende på hug’, mens en anden ‘nok så from’ lille figur sporedes over Abel. Endelig så man i buetoppen rester af en medaljon, ‘som sandsynligvis har omsluttet et Kristushoved’.³⁷

Da alt var så medtaget, at enhver tanke om restaurering ansås for udelukket, blev det fremkomne atter overkalket. 1966 konstateredes endnu en udsmykning i kirkens skib, fra o. 1500–20 (nr. 3), idet man fandt og 1968 restaurerede en bispehelgen på gjordbuen i nord mellem skibets to østre hvælv.

1994 måtte det erkendes, at man ved de seneste hvidtninger i kirken havde tilsat et (åbenbart syntetisk) bindemiddel, der gjorde det nødvendigt at fjerne alle kalklag helt ind til middelalderens. Det førte til genafdækning både i apsidens, hvis svage malerirester atter måtte overkalkes, og i korbuen, hvor billederne overraskende nok fandtes så smukt i behold, at de kunne istandsættes.

Også yderligere romansk maleri, der ikke havde været fremme i 1929, blev fundet 1995–96.

Fig. 15. Rester af en $\dagger$ rytterfremstilling, malet o. 1200-25 i apsiden syd for østvinduet (s. 1699). Foto Mette Kristine Jensen 1995. – *Remains of a $\dagger$ wall painting of horsemen, painted around 1200-25 in the apse south of the east window.*

Vestligst på korets sydvæg fremkom resterne af en stående person og et rytterbillede, der fik lov at stå fremme ligesom en samtidig djævlescene under korbuens søndre kragbånd.

Af en enkel dekoration fra o. 1500 på de nye hvælv (nr. 2) bevaredes 1995-96 to rosetter og fire bomærker, mens nogle formentlig samtidige indvielseskors atter blev overkalket. Endelig suppleredes den kun lidt yngre figurudsmykning (nr. 3) med yderligere fund. På skibets nordvæg kunne man fremdrage og istandsætte en fremstilling af Jesus som tolvårig i templet og i hvælvsvik-

lerne, flankerende bispehelgenen, to fremstillinger af moraliserende art. Derimod var tre scener af Jesu lidelseshistorie overført på sydvæggen for ødelagte til at sættes i stand.

1) (Fig. 15-22), o. 1200-25, en rig senromansk udsmykning, hvis $\dagger$ hovedmotiver i *apsiden* hovedsagelig belyses af omtalen af hestebeben 1929 og oplysningen fra 1995-96 om, at der da fremkom sådanne ben nord og syd for østvinduet. Mest sås i syd, hvorfra et foto (fig. 15) over en perspektivisk bort (fig. 48) viser to lyse bagben på vej bort fra vinduet.³⁸ Foran og delvis over dem sås et ryt-

Fig. 16. Rester af kalkmaleri fra o. 1200-25 vestligst på korets sydvæg, en stående person over en frise med riddere til hest (s. 1701, jf. fig. 17). Foto AM 2012. — *Remains of wall painting from c. 1200-25 westernmost on the south wall of the chancel, one standing figure above a frieze with knights on horseback.*

Fig. 17. To felter med riddere til hest, kalkmaleri fra o. 1200-25 på korets sydvæg (s. 1701, jf. fig. 16). Foto AM 2012.
– *Two fields with mounted knights, wall painting from c. 1200-25 on the south wall of the chancel.*

terben med stigbøjle, lidt af et hesteklæde samt det meste af hestens hoved. Der har altså ikke blot været tale om heste, men (som forventeligt) om ryttere. Den, der kunne erkendes, red mod syd fra vinduet uden at rage meget op over det, hvorved der vel over de formodede mange ryttere har været plads til endnu et – ukendt – motiv i selve apsishvælvet.

På korets sydvæg findes vestligst et fragment, der er delvis afskåret af hvælvingen. Her ses rester af to billedfriser, adskilt af en spinkel frynsebort. Af den øvre frise er bevaret det nedre af en person i fodsids dragt (fig. 16) stående barfodet med let kropssvaj og vægten hvilende på den ene fod. Personen står østligst og vender sig formentlig

imod vest, hvor der til scenen må høre nogle klædefolder fra en eller flere andre. I nedre frise ser man dele af to plus to ryttere (fig. 17), tydeligvis ædle riddere (eller fyrster), der rider parvist imod vest i hver deres felt. De to heste nærmest beskueren fremtræder hvide og dækker delvis de to bagved travende mørke gangere, hvorved dyrene tegnes som elegant dobbeltkontur. På de vestligste heste ses smukt flettede haler, og ved de østlige bemærkes sadeldækkener (skaberakker) med lange tunger, ligesom der her er lidt mere i behold af rytterne. Den fjernest ridende vender sig som i samtale mod sin ledsager, der har lagt hovedet værdigt tilbage og løfter højre hånd til en formentlig talende gestus. Begge bæ-

Fig. 18. Majestas Domini i korbuens top, kalkmaleri fra o. 1200-25 (s. 1702). Foto AM 2012. – *Majestas Domini at the top of the chancel arch, wall painting from c. 1200-25.*

rer hovedtøj, der har mindelser om kroner, men som dog snarere kan opfattes som hjelme. Som korudsmykningens øvre afslutning ses sydligst på vestvæggen *over hvælvingen* en nogenlunde tydelig mæanderbort, hvorunder der er røde aftegninger, som kan være arkitektur (kupler?) tilhørende frisen nedenunder.

I *korbu*en fremstilles som nævnt Kain og Abel, der ofrer deres gaver til Gud Fader i skikkelse af Majestas Domini, som sidder i en medaljon i *buens top* (fig. 18). Han troner frontalt med livets

åbne bog sat imod knæene og højre hånd løftet til modtagelse af Abels oprakte offerlam og til velsignelse mod sognefolket. Blikket er strengt med pupillerne helt inde ved næseroden, ørerne udstående (det højre ses), fuldskægget kort, og der er fin tegning i den lange, bølgende hårpragt. Tunikaen har ved halsåbningen en mønstret prydbort, og om den løftede albue dannes stiliserede, vifteformede folder, der forstærker bevægelsen i håndens magtfulde gestus. Denne effekt underbygges ved det lille raffinement, at korsglorien

Fig. 19–20. Abel (tv.) og Kain ofrende deres gaver. Kalkmaleri i korbuen fra o. 1200–25 (s. 1703–04). Foto AM 2012.
– Abel (left) and Cain offering their gifts. Wall painting in the chancel arch from c. 1200–25.

og andre dele nok overlapper medaljonens indre randstribе – men at alene håndens to fingre bryder den ydre.

I *korbuens nordside* under en rig arkade med slanke sidetårne står Abel (fig. 19) og løfter i begge hænder sit offerlam op foran brystet. Hans ben er bredt sat med svagt bøjede knæ, kjortlen knælang med halsbort og bælte, og den åbenstående lidt længere kappe er ført op over venstre underarm. Herved er stoffet respektfuldt lagt under offerdyret, der ved sin ranke, næsten løveagtige statur

genkalder det Guds- og Korslam, som det symboliserer. Abels hoved er næsten bortslidt, men det anes, at det har været vendt op imod medaljonen og en skråt nedfarende engel, der fornemmes med hovedet lige over buen, vingerne i vejret og armene strakt frem mod lammet, så den højre netop bryder bueslaget.³⁹ Der ses rester af fint højlys på Abels fingre og kjortelsøm, hudfarven har været orangerød, og arkitekturindfatningen udviser spor af en raffineret farve-changering ved vinduerne.

Fig. 21. Kain med sit offer (s. 1704). Kalkmaleri fra o. 1200-25. UV-foto Roberto Fortuna 1995. – *Cain with his offering*. UV-photo.

Sådanne detaljer er der flere af i *korbuens sydside*, hvor Kain står som Abel og holder sit offer-neg op (fig. 20-21). Især hovedet er bedre bevaret (fig. 22), langstrakt, med et næsten lysende højre øje og i øvrigt en ansigtstegning som i topmedaljonen. Hertil hører også de udstående ører, der åbenbart har været et særkende for maleren eller hans værksted. Kappen, der nu fremstår i en lys farvetone, har spor af en stærkt blå, de doden-koprøde strømper har haft mønster i en mere brunlig farve, og af bæltets to bånd har det ene en dekomponeret brunorange farve (oprindelig møjnerød), det andet en mørk dodenkoprød

med hvid kant. Over Kain modtages hans offer af en djævel (fig. 22), der, som bemærket 1929, har lange spidse ører og sidder på hug – i en nok så uhøvisk stilling. Kroppen, de korte arme og velformede fødder er ganske menneskelige, men hovedet røber den onde ved efter den ældre middelalders tradition at fremtræde nærmest som en antik fauns. Venstre hånd holder djævelen foran skridtet, mens den højre rækker Kain en stav – utvivlsomt det mordvåben, han snart skulle bruge imod sin broder.

Under korbuens kragbånd, der prydes af et cirkelornament, er der i sydsiden malet en scene med en djævel, der opnoterer koners snak under gudstjenesten følgende en velkendt middelalderlig legende (fig. 24). Ifølge den nedskrevet en djævel under gudstjenesten kirkekonernes snak på et pergament til brug på regnskabets dag. Imidlertid viste pergamentet sig ikke stort nok, hvorfor djævelen trak i det for at få mere plads, med det resultat, at skindet brast.⁴⁰

I Ølsted står djævelen til højre og holder et stort stykke pergament udbredt foran sig. Herpå skriver han med sin højre 'pote', eller måske peger han ind på det, mens fjæset er vendt imod to fornemt klædte kvinder, der står tæt sammen og utvivlsomt fører unødigt snak. Man bemærker djævelens lange kløer, behåring og småkrøllede hale samt det forhold, at der åbenbart intet står på pergamentet – måske dog som følge af bevarings-tilstanden. Påfaldende er også kvindernes særegent høje, koniske hovedtøj, hvortil øjensynligt hører det stramme hagelin, der slog igennem med 1200-tallets mode.

Endelig kunne der iagttages ubestemmelige spor af romanske *†malerier i skibet* helt ned vest for dørene, vistnok dele af en vægdekoration, der som korets var fordelt på to billedfriser.

Teknik. Som afslutning på byggeriet har kirkens indervægge som nævnt fået en berapning, hvori der stedvis er konstateret kvaderridsning. Straks herefter eller nogle årtier senere er lagt en ret tynd maleripuds (ikke over 1 cm), hvis brunlige farve eventuelt kan skyldes anvendelse af brændt frådsten som en del af bindemidlet. Direkte på den glittede puds synes malerne kun at have gjort en første inddeling og skitsering, bl.a. som ridsning,

Fig. 22 Kain med sit offer (jf. fig. 20–21), detalje med modtagende djævel (s. 1704). Kalkmaleri fra o. 1200–25. Foto AM 2012. – *Cain with his offering, detail with receiving devil.*

Fig. 23. Indre set imod vest, orglet med lukkede fløje. Foto AM 2012. – *Interior seen towards the west, organ with closed panel doors.*

mens selve maleriet er udført på et tyndt kalklag – et typisk træk for 1200-tallet. Det kan være denne ikke ganske let gennemskuelige teknik, der 1929 gav Egmont Lind opfattelsen af, at maleriet, selv hvor det var bedst bevaret, stod 'overtrukket med en kalkhinde'. Nu er hovedsagelig rødbrune farver og konturer i behold, således at vi især er henvist til at opleve malerierne gennem deres fortegning. Herudover ses dog bl.a. rester af rødt (mønje) og klart blå (lapis lazuli?), lige som det lader til, at man – som nok et 1200-tals-træk – har beriget udsmykningen med vekslende baggrundsfarver.⁴¹

Program. Der er som anført spor efter, at såvel kor som skib har været fuldt dekoreret,⁴² hvorfor de kendte malerier blot udgør brudstykker af den samlede, oprindelige udsmykning. Friser med ryttere var lidt af en jysk specialitet i årtierne o. 1200. Men de findes næsten altid i kirkens skib, og det er helt usædvanligt, at rytterne som i Ølsted optræder i koret og endog har trængt sig ind i apsis over selve højalteret.⁴³

Det bedste sidestykke er malerierne i Skibet Kirke (Tørrild Hrd.), der på korets østvæg over højalteret har en frise med kong Arthurs sagnomspundne riddere, som øjensynligt søger og finder templet i Jerusalem med selve Den hellige Gral – det kar, hvori Joseph af Arimatæa skal have opsamlet Jesu blod til brug ved Nadveren. Frisen i Skibet må således forstås i relation til messesfejringen som forbilledlig for nadvergæsten og som et tegn på Jesu blods reelle tilstedeværelse ved messeunderet.⁴⁴ Dette kan også have været tilfældet i Ølsted, hvor man i apsidens halvkuppelhvælv over ryttere må have haft udsmykningens hovedmotiv – måske i form af Kristus selv med den eftersøgte Gral.

Rytterne forneden på korets sydvæg kan have hørt til apsidens, og korets øvre frise kunne tænkes at have rummet apostle eller som i Skibet scener af Kristi under og åbenbarelse for menneskene.

Også korbuens udsmykning relaterer sig til nadveren, idet Kains og Abels ofre er malet som gammeltestamentlige forløbere (eller typer) for Kristusofferet og således har forholdt sig både til højalteret og til et (nu manglende) krucifiks i korbuens midte. Abel har endvidere skullet være den ofrende menighed et smukt eksempel, idet han ifølge Hebræerbrevet (11,4) gav et bedre of-

Fig. 24. Snakkende kvinder med skrivende djævel (s. 1704). Kalkmaleri i korbuen o. 1200-25. Foto AM 2012. – *Gossiping women with writing devil. Wall painting in the chancel arch, c. 1200-25.*

fer end Kain og gav det i tro.⁴⁵ Den omstændighed, at Kain vises karikeret og ofrer til en lille djævel, er igen et 1200-tals-træk, der bl.a. genfindes i Farup Kirke ved Ribe (DK Ribe 3278). Tilstedeværelsen af mordvåbenet i form af en stav kendes ikke andre steder i Danmark men forekommer i udenlandske håndskrifter.

Djævlenscenen under Kain er et meget tidligt eksempel på motivet, der kendes både fra danske og vesteuropæiske kirker. Meningen var, på en let spøgfuld måde, at påminde menigheden om stilhed og andagt under messen og om djævelens (usynlige) tilstedeværelse som frister overalt.⁴⁶

Motivets placering i Ølsted antyder, at det også har haft en sammenhæng med korbuekrucifik-

set, idet djævelens sønderrivning af sit pergament kunne udlægges som en metafor for Korsfæstelsen. Kristus kunne således lignedes med en tromme eller tamburin, der var udspændt på korsets ramme som et udtørret skind, og som revnede med stor kraft, da lansen gennemborede hans side: Templets forhæng var bristet og vejen åbnet til paradiset.⁴⁷ Hvis denne tolkning er rigtig, kunne man i nord over for djævlescenen tænke sig et maleri af historiens afslutning (skindets sønderrivning?) eller som modstilling fromme stiftere, der tog forbillede i Abel ovenover.

Værksted, stil og datering. Fremstillingen af Kain i korbuen har så stor lighed med motivet i Engum Kirke, at de må skyldes samme maler/værksted.⁴⁸ Generelt tilhører malerierne en større gruppe af øst- og sydjyske malerier, der af Poul Nørlund henførtes til årtierne o. 1200, og som han noget misvisende samlede under benævnelsen Den yngre Jellinggruppe.⁴⁹ Til disse malerier hører en ny og mere livfuld fremstillingsmåde, der gi-

ver mindelser om kunsten langs pilgrimsvejene i Frankrig, og som kan sammenlignes med 'den dramatiske stil' på de gyldne alterplader fra Tamdrup Kirke (DK Århus 5132).

Ligheder findes ikke mindst med Mårslet Kirkes 1977-78 fremdragne udsmykning (DK Århus 2262-66).⁵⁰ I dragternes folder ses lignende bevægede vifteformer, her indtager en stående Kristus ganske samme positur som den nu hovedløse figur i Ølsted Kirkes øvre korfrise (fig. 16), og her ses i en bryllupsscene særegne hovedtøjer, der er beslægtede med dem, som pryder Ølsteds ryttere og snakkende kirkekoner.

Også ryttermotivet knytter udsmykningen til Den yngre Jellinggruppe, idet vi netop inden for den finder adskillige andre rytterfriser, ud over i Skibet således i kirker som Ål (DK Ribe 1317-20), Højen (Jerlev Hrd.), Hvejsel (Nørvang Hrd.) og Skanderup (DK Århus 2899).⁵¹

Rytterscenens spinkle frynsebort er også et østjysk særkende, der tillige kendes fra Skibet,

Fig. 25. Korsfæstelsen, fragment af $\ddagger$ kalkmaleri fra o. 1500-20 (s. 1711). Foto Mette Kristine Jensen 1995. – *Crucifixion, fragment of $\ddagger$ wall painting from c. 1500-20.*

Fig. 26. Jesus som tolvårig underviser de skriftkloge i templet. Kalkmaleri fra o. 1500-20 (s. 1710). Foto AM 2012. – *Christ at the age of twelve instructing the doctors in the Temple. Wall painting from c. 1500-20.*

Sindbjerg (Nørvang Hrd.), Højen og Skanderup. Kendt fra disse og andre er også dispositionen i koret, at en øvre malerifrise er bredere end en nedre frise, der fortrinsvis rummer rytterscener og andre dramatisk berettende fremstillinger.

Det mest gammeldags element i udsmykningen må være korbuettoppens strenge Gudfader, der minder en hel del om samme figur i Tamdrup (fra o. 1125, *DK Århus* 5099), og som røber et værkstedsmiljø, der nok tog nyt op, men som samtidig var bundet af nok så gamle traditioner.

Et ungt element er derimod tilstedeværelsen af legenden om de snakkende kirkekoner. Den findes tidligst nedtegnet som prædikeneksempel af den franske biskop og kardinal Jakob af Vitry (1170-1240), der samlede både nye og gamle eksempler. I betragtning af såvel det 'moderne' legendemotiv som maleriernes stil og teknik må en sandsynlig datering være o. 1200-25.⁵²

2) O. 1500, knyttet til indbygningen af hvælv i skibet. På ribbekrydsene i 1. og 3. hvælv er malet små enkle rosetter og i 3. hvælv desuden fire bomærker (fig. 49), der formentlig har tilhørt de arbejdende murere og/eller kirkens værger (jf. Torsted s. 1606). At dekorationen er udført i direkte forlængelse af opmuringen fremgår af, at den har været skitseret i den friske puds.

Samtidige var åbenbart to *†indvielses*kors, der formentlig stammer fra bispens indvielse af kirken efter byggearbejderne. Det ene (tværmål 50 cm) fandtes på skibets sydvæg i 2. fag (under yngre maleri), det andet, i korbuens sydside, blev ikke fuldt afdækket.

3) O. 1500-20, en dekoration med scener fra Jesu liv på skibets langvægge, hvortil også hører andre motiver på gjordbuen og i hvælvsviklerne mellem 1. og 2. fag fra øst. Væggene både i nord og syd må have haft to friser over hinanden. På

Fig. 27-28. Kalkmalerier fra o. 1500-20 (s. 1711). 27. En mand med stav eller redskab. 28. En kvinde giver sit barn korporlig afstraffelse. Foto AM 2012. – *Wall paintings from c. 1500-20. 27. A man with staff or tool. 28. A woman spanking her child.*

nordvæggen ses østligst en enligstående scene fra den nedre frise. Den viser *Jesus som tolvårig i tempel* i færd med at undervise de skriftkloge (fig. 26). På et podium i fire afsæt, det nedre med åbne arkader, sidder en lille Jesus med højre hånd løftet, mens den venstre holder en åben bog i skødet; overkrop og ansigt er udviskede, men der ses lidt af en glorie.

Jesus flankeres af to store, stående skriftkloge, som vender sig gestikulerende imod ham, mens tre andre (fragmentariske) sidder i forgrunden helt eller delvist vendt op imod Jesus. De skriftkloge bærer doktorhatte og lange prægtige klæder med brokademønstre. Over scenen afslutter et slynget skriftbånd med næsten udviskede minuskler.⁵³

I højde med væggen nedre frise er på den østligste hvælpille malet tre små motiver, der afgrænses indbyrdes af bladranker og oventil af en bort, der i øst rummer ranker, i vest et cirkelmotiv. I den østre svikkel ses en kvinde, der giver sit barn (en dreng?) prygl med et ris (fig. 28).⁵⁴ Moderen løfter riset i sin højre hånd, mens hun med den venstre griber fat i barnets kjortel og løfter det op, så dets blodbestænkede bag blottes. Hun har haft røde kinder og bærer en flad hovedbeklædning samt uden på kjolen et hvidt forklæde. Forneden sidder en lille hund med halen mellem benene og det ene forben løftet, som om den var sat i skammekrogen.

Det er tænkeligt, at hunden skal forstås som en lidt fordækt hentydning til barnets forseelse. I hvert fald må motivet som sådan være af moraliserende art, som man ofte ser det i kalkmalede hvælvsvikler.⁵⁵

På gjordbuen ved siden af ses en bispehelgen i fuldt ornat (fig. 29), som løfter sin højre hånd velsignende, mens han i den venstre holder en lang bispestav. I vestre svikkel findes endnu et motiv (fig. 27), der formentlig har indgået i en moraliserende sammenhæng. Man ser en kjortelklædt, barfodet mand, der står med ansigtet i udtryksfuld profil og bærer en lang stav foran sig, eller måske et arbejdsredskab.

Af sydvæggens kalkmalerier var der 1995-96 fragmenter fremme både i 1. og 2. fag. De to friser var adskilt af en bort af rankeslyng mellem to linjer. I øvre frise var der kun bevaret en scene i østfaget vest for vinduet, hvor man så det meste af en fremstilling af *Piskningen*. Jesus, hvoraf kun benene var bevaret, har stået i billedets midte bundet til martersøjlen med et reb, som blev holdt af den østligste af to flankerende bødler; han løftede samtidig et ris til slag. Den anden bøddels krop og redskab var gået tabt, men det sås af benene, at han havde drejet sig bagud for at lægge fuld kraft i slaget. Al tegning var i sort kontur, bøddelfæsene stærkt karikerede – den ene med bredt vrængende mund og skægstubbe på den fremskudte hage.⁵⁶

Af sydvæggens nedre frise sås vestligst i østfaget et stærkt ødelagt billede, der må opfattes som rester af *Korsegangen*. Vest for vinduet sås en krigsknægt med hævet, pigbesat kølle i højre hånd, der vender sig bagud og med den venstre trækker i et tov.

Fig. 29. Kalkmaleri fra o. 1500-20 (s. 1711). En bispehelgen. Foto AM 2012. – Wall painting from c. 1500-20. A bishop-saint.

Rebets anden ende fortabte sig inde under vinduet, hvor der skimtedes rester af to planker, der dannede en ret vinkel med hinanden (vel kors). Nogle dodenkoprøde farverester midt under vinduet kunne være rester af Kristi kjortel.

Vest herfor i 2. fag øst for døren fandtes en fremstilling af *Korsfæstelsen*, hvis øvre del var borthugget (fig. 25). Af Jesus sås kroppen, benene og et

Fig. 30. Indre set mod øst o. 1900. Foto i KglBibl. – *Interior seen towards the east, c. 1900.*

lændeclæde, hvis lange snipper snoede sig langt ud til siderne. Ved hans højre side stod Maria sørgende med hænderne samlede foran kroppen. Bag hende var Den gode Røver bundet forvredent til sit kors, idet en engel hentede hans lille sjæl. Endnu østligere sås rester af et ærme og en lang stage, der pegede mod Jesu sidesår og vel har tilhørt Longinus. Til venstre for Jesus var malet Johannes med bog tillige med Den onde Røver, der igen sås bundet forvredent til korset, og som var ledsaget af en lille djævel. En person vest herfor havde højpuddet hovedbeklædning og bar på en økse, hvorfor der kan have været tale om apostlen Matthias.

Teknik. Malerierne er som vanligt i sengotikken udført på et tyndt, nypåført lag af hvidtekalk. Konturerne er sorte, og af farver i øvrigt er der konstateret en bred palet af karnation, dodenkop, okker, orangerødt (blod, oprindelig mønjerødt), gulligt, brunt og gråt.

Program og datering. Skibet har åbenbart været optaget af to friser med fremstillinger af Jesu barndoms- og lidelseshistorie, som må have kulmineret i det daværende korbuekrucifiks. Det forekommer lidt ubehjælpsomt, at malerne ikke som vanligt i hvælvede kirker har inddraget hvælvkapperne i udsmykningen, men udført den som to vægfriser, der fortsætter uden om hvælvenes nedre partier.⁵⁷ Motiverne her (i sviklerne) hører til en genre af små burleske scener, der ofte netop anbragtes i hvælvenes svikler, og som af og til repræsenterer en art modhistorie til de hellige fremstillinger.⁵⁸

Malerierne har tilsyneladende ingen direkte paralleller på egnen. De er bedre skoledet end billederne i Bjerre (s. 1134–35) og står i den henseende nærmere malerierne i Øster Snede og Hornstrup (Nørvang Hrd.), der alle må dateres omkring eller lidt efter 1500.

Fig. 31. Indre set imod øst. Foto AM 2012. – Interior seen towards the east.

INVENTAR

Oversigt. De ældste inventarstykker er den romanske granitdøbefont og alterbordet, der dog er meget dårligt kendt. Hovedmøblerne stammer som så ofte fra renæssancetiden. Et alterpanel er udført o. 1600, ligeledes altertavlen og prædikestolen, der måske begge dateres af den sidste malede årstal »1613«. Fra samme tid stammer to gavle, der har hørt til en (†)degnestol, og som nu er genbrugt i dens efterfølger fra 1875.

Et dåbsfad er skænket 1697 af sognemændene Per Bentsen og Jens Rasmussen, en pengeblok må dateres o. 1700, og altersølvet er leveret 1736 af Palle Pedersen Schandorph i Århus som en gave fra kirkens 'patronesse'. Fra 1746 stammer et maleri af Gudfader i altertavlens topfelt og fire billeder af evangelisterne på prædikestolen, der alle skyldes samme uøvede hånd.

Af den øvrige indretning, der især tilhører 1800-tallet, kan nævnes alterstagerne fra 1862, en alterskranke fra 1872, en klokke fra 1891 og altermaleriet af Harald Schiøtte fra 1898, der viser Kvinderne ved Graven Påskemorgen.

Farvesætning og istandsættelser. Interiørets farveholdning præges af en *istandsættelse* 1746, da Gerdt de Lichtenberg og hans hustru Bodil de Hofgaard lod staffere med diskrete gråtoner og nye malerier på hovedmøblerne, ligesom de fik sat deres våbener på altertavlens storvinger.⁵⁹ Denne staffering er fremdraget og opmalet ved en *istandsættelse* 1937, da alterbordspanelet dog blev nystafferet ligesom det øvrige inventar. Farveholdningen er bibeholdt ved den seneste *istandsættelse* 1995-96, da alt træværk blev sat snedkermæssigt i stand.

Alterbordet er muret, formentlig til dels oprindeligt og opsat af frådsten, nu kun tilgængeligt fra den pudsede bagside, 156×113 cm, 93 cm højt. Ved en undersøgelse 1937 konstateredes, at bordet stod 'pudset og velholdt'. Forholdene tillod iagttagelse af en øvre kant af munkesten langs bordets tre sider. En granitsten med glat overflade, som lå midt på fladen, blev antaget for bordplade og midlertidigt fjernet for at konstatere, om der under den skjulte sig et relikviegemme. Det viste

sig ikke at være tilfældet. Bordet var atter blottet 1995-96 og oplystes da at være muret af frådsten.

Af et †*sidealterbord* af frådsten foran nichen syd for korbuen synes bevaret et parti, der måler 32×44 cm og er 32 cm højt (jf. s. 1693 f.).

Et *alterbordspanel* fra o. 1600 dækker bordets tre sider, 168×107 cm, 109 cm højt. Forsiden (fig. 32) har tre arkadefyldinger, siderne to med profilerede pilastre, kapitæler og bueslag samt treblade i sviklerne. Over og under arkaderne er der kraftige vandrette profillister fra istandsættelsen 1937, der løber omkring hjørnerne. Panelet har bemaling fra 1937 i to toner af gråt, som suppleres af rødt, blå og brunt. I arkadefelterne er med gult anført tre lidt forskellige Jesumonogrammer over ordene »Vejen, Sandheden, Livet« (versaler).

†*Alterklæder*. 1651 indkøbte man til et nyt alterklæde 20 alen 'pralsagt', ni alen silke til bort og ti alen lærred til 'at underdrage' klædet. 1681 og 1691 var klædet stribet og udført af uld og linned,⁶ og 1702 ønskedes et nyt anskaffet.¹⁵ 1838 var alterklædet 'mådeligt' og blev forbedret, hvorefter man 1854 indkøbte et nyt af rødt fløj, 1859 endnu atter et af karmoisinrødt fløj.¹³ 1899 skulle der anskaffes et nyt klæde, der gik helt ned til gulvet, og som havde guldgalon forneden.¹³

Altartavle (fig. 33), o. 1600-20 (1613?), moderniseret med nye udsavede og gennembrudte vinger 1746 af »Gerhardt de Lichtenberg« og hans hustru »Bodel de Hofgaard«, hvis navne og våbener er malet i medaljoner på storvingerne. Det kvadratiske storstykke har et profilindfattet malerifelt, der kantes af toskanske frisøjler, hvorunder postamentet har fremspring. Over søjlerne danner frisen ligeledes fremspring, hvorom den karnisprofilerede gesims forkrøpper sig. Yderst på gesimsen flankerer drejede vaser topstykket, der er en mindre udgave af storstykket, og som kronet af en lille trekantgavl.

Tavlens bemaling fra 1746 er fremdraget og opmalet ved istandsættelsen 1937. Grundfarven er to toner af gråt, søjlerne er hvidmarmorede, siraterne forgyldte, og våbnerne er malet i heraldiske farver.⁶⁰ Topmaleriet (fig. 34) er fra 1746 og viser en meget langskægget Gudfader som halvfigur i skyerne. Storfeltets maleri af Kvinderne ved Graven Påskemorgen er udført 1898 af Harald Schiødte og signeret »Har. Schiødte 1898« (olie på lærred).⁶¹ Indskrifterne, med en blanding af fraktur- og skriveskrift, står forgyldte på sort bund og må til dels gå tilbage til tavlens oprindelige. I postamentfeltet læses »Saa Elskte Gud

Fig. 32. Alterbordsforside, o. 1600 (s. 1714). Foto AM 2012. – *Front of communion table, c. 1600.*

Fig. 33. Altertavle, 1613(?), moderniseret 1746 med udsavede vinger og våbener for Gerdt de Lichtenberg og hans hustru Bodil de Hofgaard (s. 1714). Foto AM 2012. – Altarpiece, 1613(?), modernized in 1746 with sawn-out wings and arms of Gerdt de Lichtenberg and his wife Bodil de Hofgaard.

Fig. 34. Gudfader, topmaleri fra 1746 på altertavlen (s. 1714, jf. fig. 33). Foto AM 2012. – *God the Father, top painting from 1746 on the altarpiece.*

Verden ... Joh. Eua. 3. Cap.: 16. v.«, i frisen »See Det er Guds Lam ... Joh. Eua. 1. Cap. (v. 29)« og i topfrisen årstallet »Anno 1746«.

Altertavlen er af samme arbejde fra Christian IV's tid som prædikestolen og kan måske dateres med dennes årstal »1613«. En farveundersøgelse 1937 viste, at der inderst findes oprindelige farver, hvortil der har hørt frakturindskrifter i sølv på rød bund med samme skriftsteder som nu. De tyder på, at storfeltets oprindelige maleri kan have fremstillet Korsfæstelsen.

Det nuværende topmaleri af Gudfader fra 1746 må tilskrives samme lokale maler som prædikestolens billeder, hvis hånd også genkendes i

andre af egnens kirker. Et [†]maleri i storfeltet fra 1800-tallet havde Emmaus som motiv.¹⁰

Restaureringen 1937 betød fjernelse af to lag egetræsmaling og derunder en staffering med en gråviolet tone, der suppleredes af hvidt, guld, grønt og blåt. En konservering er foretaget 1995-96.

Altersølv (fig. 35), 1736, udført af Palle Pedersen Schandorph i Århus og skænket af »Patronessen«. *Kalken*, 21,5 cm høj, har ottetunget fod, der er drevet stejlt og glat op mod de sekssidede skaffled (ældre?). Den linseformede knop er godronneret, bageret glat. På standpladen er med omløbende kursivskrift graveret et lidt ubehjælpeligt vers: »Ziir til Ølsted Kirch har Patronessen

Fig. 35. Altersølv, 1736, skænket af en ukendt 'patronesse' (s. 1716). Foto AM 2012. – Altar plate, 1736, donated by an unknown 'patroness'.

tenchet/ om Noget Zirligt Værch Den Kunde vorde schienchet./ En Kalch Blant Bæste var. Thi da Bleu honoreret/ Guds Alter og Guds Bord. Nu er den Offereret 1736«. På standpladens underside guldsmedens mærke (*Bøje* nr. 5896). *Dishen*, tværmål 12 cm, har på fanen et cirkelkors og overfor en krans med Jesumonogram (skriveskrift). På undersiden samme stempel som kalkens. †*Altersølv*. En kalk og disk 'forgylt' optræder i inventarierne fra 1664⁶ indtil en tyv 1717 bortstjal 'vores smukke kalk og disk af sølv, så vi nu ingen har uden en af tin, som provsten i Hattung har forstrakt os'. Tyveriet var sket mellem Fastelavns søndag og Taksigelsesfest, og tyven var kommet ind gennem taget, 'hvor bly og fjæle var borte, som af hans fodspor kunne ses'.¹⁵

Oblatæske er fra 1961,¹⁰ af sølvplet, cylindrisk, tværmål 10 cm, 4,5 cm høj, med Jesumonogram på det flade låg. En ældre †*oblatæske* var af tin.¹⁰ En *nadverskål* fra 1900-tallet er af sort porcelæn fra Bing og Grøndahl, mens en *ske* fra o. 1900, 16 cm lang, har hjulkors på laffen og utydeligt stempel. 1664 indkøbtes en †*flaske* til messevin, der åbenbart var af tin, idet den 1683 blev omstøbt og 'med tin forbedret'.⁶

Sygesæt, 1886. Kalken, 12 cm høj, har otte-tunget fod og ottekantet knop, konkavt skaft og halvkuglebæger med graveret skriveskrift: »Ølsted Kirke 1886«. På en af fodens tunger er graveret et cirkelkors. Disken, tværmål 7 cm, har cirkelkors på fanen og på dens underside et lille utydeligt stempel samt to lødighedsmærker for 12-lødigt. Sættet opbevarede ved indkøbet i en 'kapsel'.¹³

†*Sygesæt*. 1652 gjorde »Lauge Guldsmed i Horsens« (Lave Jørgensen) en lille kalk og disk at bruge til de syge i sognet. Pengene skaffede kirken ved at sælge »2 gammel taffler« til velbyrdig fru Ellen Arnfeldt (Wilen Arenfeldt til Agersbøl). 1688 anskaffede man et nyt sæt af tin med 'behørig flaske'.⁶

Alterstager, 1862,¹³ 18 cm høje, med profileret fod, balusterskaft og flad lyseskål. 1664 havde kirken et sæt †*alterstager*, af hvilke den ene manglede to tæer og måtte forsynes med nye af jern 1665.⁶ 1702 kaldtes stagerne gode.¹⁵ En †*syvstige* var skænket af menigheden 1925.¹⁰

†*Alterbøger*. 1648 havde kirken en bibel og et graduale, 1664 to bibler, af hvilke den ene var in folio, den anden in octavo.⁶

Fig. 36. Dåbsfad, 1697, skænket af Per Bentsen og Jens Rasmussen (s. 1718). Foto AM 2012. – *Baptismal dish, 1697, donated by Per Bentsen and Jens Rasmussen.*

†*Messehagler*. I inventarierne 1681 og 1691 optræder en »fiolenbrun« fløjls messehagel.⁶ 1839 blev hagelen 'forbedret',¹³ og 1844 ønskedes en ny anskaffet 'af mere passende stof'.¹³

Alterskranke, 1872, tresidet med afrundede hjørner, drejede balustre og håndliste i blank eg.¹⁰ Malet i to nuancer af gråt med lidt guld. †*Alterskranker*. 1725 var gulvet sunket 'på det sted, hvor kommunikanterne sidder', men det fremgår ikke, om de havde noget at sidde (knæle) på.⁶ 1854 ønskedes knæfaldet gjort ni tommer bredere og beklædt med læder.¹³

Døbefont (fig. 37), romansk af rødlig granit, 84 cm høj. Foden har form af en søjlebase med hjørneribber og skjoldfelter, der har indristet bladværk (på den ene side næsten forsvundet). Skaftet dannes af en kraftig vulst, og kummen i øvrigt er cylindrisk med to indristede, vandrette bånd. Det øvre rummer en bølgeranke, og i det nedre ses fire jævnt fordelte, H-formede tegn. Fordybningen er harmonisk, og især foden har rester af kalk. 1882 blev fonten renset for maling.¹³

Fonten tilhører en lille gruppe på egnen, der udmærker sig ved sin indristede udsmykning (jf. Korning s. 1797 og Mackeprang, *Døbefonte* 281 f.). O. 1900 stod fonten i korets nordvesthjørne

(jf. fig. 30), senere op imod korbuens nordside, og siden 1995-96 midt i korindgangen.

Dåbsfad (fig. 36), 1697, af kobber, tværmål 63 cm, skænket af to sogneboere (kirkeværger?). Fadet har let konkav fordybning og en smal fane, hvorpå er graveret versalindskriften: »Ølsted Kirkis Døbefad kast (bekostet) af Per Bentsen oc Iens Rasmvsn 1697«. 1702 blev det nye fad opbevaret hos præsten.¹⁵ 1664, 1682 og 1691 savnedes et dåbsfad.⁶ En *dåbskande* fra 1947 er af kobber, 38 cm høj, konisk med svungen hank og korsprydet halvkuglelåg. På korpus er anført med skrivekrift: »Skænket Ølsted Kirke 1947 af Kristine Lyse«. Stemplet »K. Eibye 1947«. 1862 anskaffede man en †*dåbskande* af tin med låg.¹³

Et *kors* er udført o. 2007 af Tom Gundersen, Ildved, og består af grove fyrrelægter og glas med små stiliserede scener af Jesu Lidelseshistorie. Op-
hængt på skibets nordvæg i vestfaget.

En †*korskranke* fra 1688 omtales o. 1850 som en trædør, der adskilte koret fra skibet, og som var givet dette år af Mads Mortensen.⁶²

Prædikestol (fig. 38), 1613, af samme arbejde som altertavlen og som den nymalet 1746. Kur-

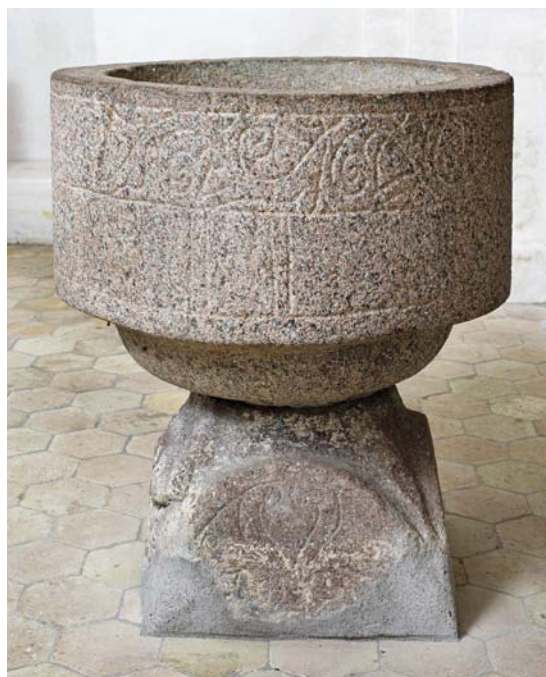

Fig. 37. Døbefont, romansk, af granit (s. 1718). Foto AM 2012. – *Font, Romanesque, of granite.*

Fig. 38. Prædikestol, 1613 (s. 1718). Foto AM 2012. – Pulpit, 1613.

Fig. 39. Evangelisten Lukas, maleri fra 1746 på prædikestolen (s. 1720, jf. fig. 38). Foto AM 2012. – *Luke the Evangelist, painting from 1746 on the pulpit.*

ven udgøres af fire fag med rektangulære, profil-kantede felter, der flankeres af toskanske frisøjler. Over og under dem har postament og frise glatte fremspring, der kanter skriftfelter. Under postamentfremspringene flankerer små knopper hængestykker i form af rulleværk, og en underbaldakin dannes af seks frie volutribber, der nu støder an til en profileret balusterstolpe fra 1746. På den profilerede gesims står en ny læsepult af metal.

Prædikestolen står i skibets sydøsthjørne og har en opgang med udsavede balustre fra 1746 (noget fornyet). Himlen danner en sekssidet polygon med profilkantet frise, der brydes af hjørnefremspring. Under dem afslutter små drejede hængeskugler, og på dem står der spir med lidt større kugler, som flankerer trekantede topstykker. Himlens loft er glat med en midtroset, hvorfra en Helligåndsdue (fra 1746?) hænger ned.

Prædikestolens staffering med malerier er fra 1746 svarende til altertavlens og er som dennes fremdraget og opmalet 1937. I storfelterne viser meget enkle malerier de fire evangelister stående foran skyformationer med deres symbolvæsen ved fødderne. I himlens topstykker er 1937 malet små englehoveder, og på dens loft er illuderet skyer. Evangelisternes navne er anført i frisen oven over de respektive malerier. Man ser fra opgangen: 1) »St. Matthæus«. 2) »St. Marcus«. 3) (Fig. 39) »St. Lucas«. 4) »St. Johannes«. I postamentets felter læses »Vi ere Guds med arbejdere, I ere Guds Korn Land ... 1. Cor. 3. Cap. 9.10 v.« og i himlens frise »Og jeg hørte en Röst af Him-melen ... Johs. Aab. 14. Cap. 2. v. 1613«. ⁶³ Det afsluttende årstal er fremdraget 1937 i original skikkelse med gul farve på rød bund, der ikke lod tvivl om læsningen. Også prædikestolens originale bemaling i øvrigt lod sig konstatere 1937, ligesom stolen sås at have gennemgået de samme opmalinger som altertavlen. En konservering er foretaget 1995-96.

Efter Svenskekrigene betegnes prædikestolen 1664 som 'ruineret', og året efter betaltes »Billedsnedicher« Peder Jensen (Kolding) i Horsens 31 daler for prædikestolen med himmelen at forfærdige (istandsætte). ⁶ Denne istandsættelse er øjensynlig udført under respekt for stolens gamle stil, for intet røber i dag Koldings barokke skæremåde. 1681 var ↑opgangen muret, idet den da blev 'fra grunden opmuret'. 1685 blev prædikestolen repareret 'på frisen og andet, som var borte'. ⁶ 1866 fik den ↑betræk af silke- og uldflojl, ¹³ og 1886 blev den sænket otte tommer. ¹³

Stolestaderne, fra 1887, ¹³ har let skrå fyldingsryglæn og rundbuegavle med firpasroset. Malet i to toner af gråt med lidt rødt og blåt fra 1995-96. En istandsættelse er foretaget 1935. ¹⁰ Staderne omfatter siden 1996 ikke de forreste fire meter af skibet.

↑Stolestader. 1651 leveredes på bispens befaling en ny kirkestol til præsten, og 1665 fik billedskærer Peder Jensen Kolding i Horsens betaling for at reparere nogle stole. ⁶⁴ 1685 blev 16 kvindestole forbedret med nye opstandere (gavle), (for)panelet fik nye fjæle, og 1688 gav man mandstolene en lignende omgang med nye sæder og lægter 'til at lægge armene på'. ⁶ 1692 fornyede Tyge snedker

seks gamle stole i koret, ligesom panelværket og karlestolene blev repareret.⁶⁵ 1860 fik kirken nye, egetræsmaalede stolestader med rygpanel i skibet og ryglægte i tårnrummet.¹⁰ 1866 lod man en *†knagerække* opsætte over mandsstolene, og 1869 sattes der nye bænke i mandsstolene.¹³

En *†skriftestol* blev 'forfærdiget' 1685.⁶ 1888 anskaffedes en *†lænestol* til præsten.¹³

En *degnestol* fra 1875 har karakter af en kort bæk med sæde, ryg og vanger, 75×40 cm, 119 cm høj, der er sammenslået med genbrug af to gavle fra en ældre (*†*)*degnestol* (jf. ndf. og fig. 40).¹³ Ryggen er lav og enkelt udsvejfet. Oprindeligt forrest blandt mandsstolene, siden 1962 i tårnrummet.¹⁰

Af en (*†*)*degnestol* fra o. 1600 er bevaret to 119 cm høje gavle (fig. 40), der siden 1875 er genbrugt i *degnestolen* fra dette år (jf. ovf.). De ens

gavle er udført af én planke med udsvejfet topstykke, der prydes af tre rosetter over en profiliste med sparre. Ned over gavlene er fordelt fire rækker med neglesnit. Bemaling fra 1937 i gråt med blå rosetter. 1725 omtales *degnestolen* som forfalden,¹⁵ og 1875 havde den sin traditionelle plads i koret men blev nedtaget til fordel for den eksisterende (jf. ovf.).

En *kiste* fra o. 1800-50 er af egetræ, 93×54 cm, 43 cm høj, med hvælvet låg og nyere beslag og låsetøj; gråmalet. I tårnrummet. 1664, efter Svenskekrigene, nævner inventariet en stor *†kiste* af jernbeslået egetræ uden lås (opbrudt?), atter 1682 og 1691.

1651 betaltes snedker Jakob Hansen i Horsens for et nyt *†skab* til kalk, disk og messeklæder. Peder kleinsmed beslog skabet og forsynede det med lås og nøgler.⁶

Fig. 40-41. 40. Gavl fra (*†*)*degnestol*, o. 1600, nu genanvendt i en *degnestol* fra 1875 (s. 1721). Foto EN 2012. 41. Pengeblok, o. 1700 (s. 1722). Foto AM 2012. – 40. Gable from (*†*)*parish clerk's seat*, c. 1600, now re-used in a *parish clerk's seat* from 1875. 41. Poor-box, c. 1700.

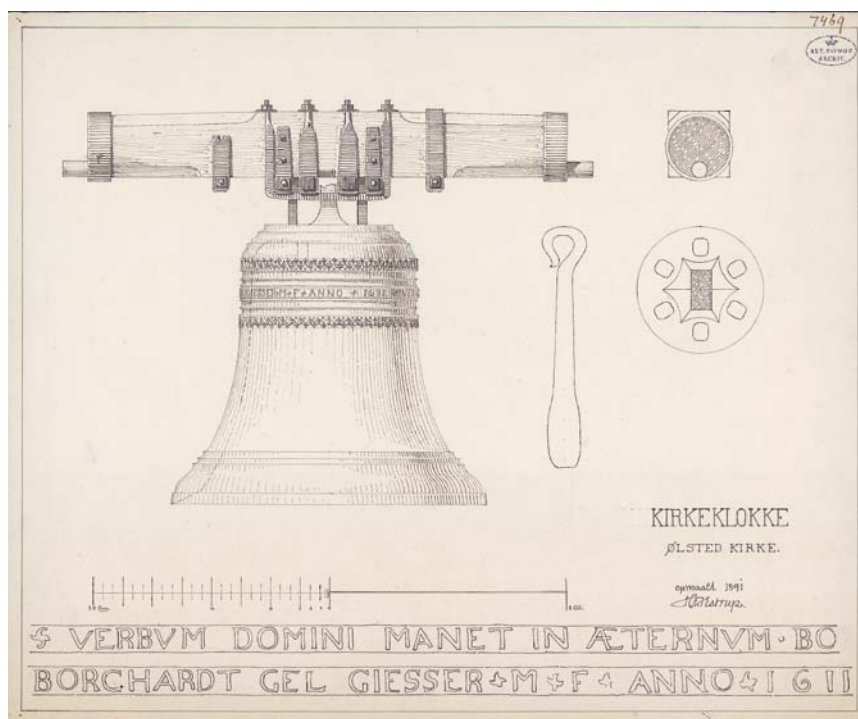

Fig. 42. †Klokke nr. 2, 1611, støbt af Borkart Gelbgiesser i København (s. 1723). Opmåling af H. F. Estrup 1891. 1:20. – †Bell, 1611, founded by Borkart Gelbgiesser in Copenhagen.

En pengeblok (fig. 41) fra o. 1700, 68 cm høj, udgøres af et affaset skaft bærende en boks med svært låg, som er beslået med jernbånd. To overfaldslukker på forsiden mangler nu deres hængelåse. Blokken er lysegrå med mørkegrå bånd og står i tårnbuen, hvor den også havde plads 1862.¹⁰ 1854 ønskede man fattigblokken fjernet fra alteret.¹³

To †klingpunge var 1651 blevet bortstjålet, hvorfor der blev gjort bøn i kirken.⁶

På en 'dør' i tårnet, vel en †dørfloj, oplyste en indskrift, at kirken var blevet meget repareret ud og indvendig 1765 af Jochum de Lichtenhjem og frue Bodil de Lichtenberg.⁶⁶

Orgel, 1970, af standardtype 'Gunslev', med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Gedakt 8', Quintatøn 8', Principal 4', Rørflojte 4', Spidsflojte 2', Oktav 1'. Pedal: Subbas 16'. Koppel M-P. Facadens fløjdøre er en tilføjelse fra 1981-82. Orglet, der nu er gråmalet, stod oprindeligt i blank eg. I tårnrummet.

†Orgel, o. 1910, med fem stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Pneumatisk aktion; bælgventilvindlade.⁶⁷ Orgelkøbet finansieredes gennem frivillige bidrag. På †pulpitur i tårnrummet.

Salmenummertavler, fire ens, 91×70 cm, spidsbuede, i nygotisk stil fra o. 1880 med kors i firpas og cifre på træplader. Malet som stoleværket.

En præsterækketavle fra o. 1840 er af fyrretræ med smal profilramme, 111×75 cm. Påskrift med gul antikva på sort bund under overskriften: »Præsterne i Ølsted siden Reformationen«.⁶⁸ Tavlen hang 'på nordvæggen' indtil 1962, da den fik plads i tårnrummet på nordvæggen.¹⁰

Lysekroner. 1) O. 1925-50, stor, i barokstil. I tårnrummet. 2) O. 1925-50, i barokstil med kronende dobbeltørn. Vestligst i skibet. 3-4) 1951, næsten som nr. 2 men uden dobbeltørn. På den enes hængeskive står med versaler: »Janna og Jørgen Lund 1951«, på den andens »Antoinette Terkelsen 1951«. I skibets 1. og 2. fag. Frem til 1995-96 var der yderligere en †lysekroner i kir-

ken, vistnok skænket af sognefoged P. Sørensen, Bottrup.¹⁰

Et *kirkeskib*, orlogsfregatten »Sjælland«, er op-
hængt 1953 som en gave fra proprietær Søren
Kjær, hvis far i sin ungdom havde sejlet som ar-
tilleriofficer med skibet. Byggeren er ukendt.⁶⁹
Modellen er 205 cm lang, skroget sortmalet med
hvidt kanonbælte og lysegrøn bund. Ophængt
midt i skibet.

En *†ligbåre* nævnes 1653 og i inventariene
1681 og 1691;⁶ 1715 anskaffedes en ny.¹⁵

Klokke, 1891, tværmål 85 cm, omstøbt af en
ældre *†klokke*, hvis latinske indskrift den til dels
gentager. Klokken har stejle sider, slagringen pro-
filering, og om halsen læses en del af den ældre
versalindskrift: »Verbum Domini manet in Æter-
num 1611« (Guds ord bliver i evighed). På lege-
met står »1891« og modsat ses støberiets navn:
»Stallknecht Horsens«. Ophængt i nyere slynge-
bom.

†Klokker. 1) Ved klokkeskatten 1528-29 måtte
kirken aflevere en lille klokke, der 'med jernfang'
vejede 2 skippund.⁷⁰

2) 1611, omstøbt 1891 (jf. ovf.) men forinden
foreviget på en opmåling ved H. F. Estrup (fig.
42), der også har leveret en afskrift af den latin-
ske indskrift.⁷¹ Klokken målte 32 tommer (83,5
cm) i tværmål, slagringen havde profilering, og
om halsen kantede buefriser og profiler en ver-
salindskrift, hvis ord tilsyneladende adskiltes af
små kors: »Verbvm Domini manet in æternum.
Borchardt Gel Giesser m(e) f(ecit) anno 1611«
(Guds ord bliver i evighed. Borchardt Gelbgies-
ser gjorde mig i året 1611). Borkart Gelbgies-
ser, der virkede i København, har også leveret
en klokke til Stenderup Kirke (s. 1675) og til
en lang række andre kirker over hele landet.⁷²
1648 betalte Niels smed i Ølsted 'for klokken at
indbinde',⁶ og 1819 var den nedtaget til repara-
tion.⁷³

Klokkestol af eg og fyr, det sidste hovedsagelig
fra istandsættelser 1891¹⁰ og 1995-96.

†Klokkestole. En ny blev opsat 1620 med brug
af ni 'egetræer',⁷⁴ og 1665 var 'træværket om
klokken nedfalden' og måtte repareres.⁶ 1693
blev klokkeværket forfærdiget med to nye ege-
bjælker og stirbånd.⁶⁵

Fig. 43. Mindetavle, o. 1850, over Seier Steffensen af Bottrup, der faldt som den første under træfningen ved Rinkenæs 6. april 1848 (s. 1723). Foto AM 2012. – Memorial tablet, c. 1850, to Seier Steffensen of Bottrup, the first to fall in the engagement at Rinkenæs, 6 April 1848.

GRAVMINDER

En *mindetavle* (fig. 43) er opsat o. 1850 »Til hæ-
derlig Ihukommelse og Efterligning i Mod og
Tapperhed til Fødelandets Forsvar nævner dette
Sogn Seier Steffensen af Bottrup, der var den før-
ste, som ofrede sit unge Liv i Kampen for Sles-
vig under Fægtningen ved Rinkenæs d. 6. Apr:
1848«. To mindedigte, af hvilke det ene lyder:
»Første Skud fra Krigerskare/Voldte Byen Skræk
og Fare/ Men med Tak og Pris og Hæder/ Bro-
derlig vi mindes Eder, Som for os i første Møde/
Seier vandt hvor 'Seier' døde«.

Tavle af fyrretræ, 133×86 cm, med profilramme
og afsluttende fronton. Heri er på grågrøn bund
malet trofæer med to Dannebrogssflag. Teksten
står med gul skriveskrift og fraktur (navnet) på

Fig. 44. Kirken set fra syd, delvis befriet for hvidtekalk. Foto EN 2012. – *The church seen from the south, partially freed of whitening.*

sort bund. Det her gengivne vers er anført 1937 med lille sort skriveskrift nederst på rammen og citerer verset på en mindesten over Seier Steffensen, der er rejst på hans dødssted ved Rinkenæs. En konservering er foretaget 1995-96. Ophængt på skibets nordvæg i østfaget.

1890 lå på kirkegården en *†gravsten* fra o. 1790, lagt over provst Andreas Frandsen Raarups grav.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1850, over I. P. Schøt (sic.), *1. april 1833, †11. jan. 1850. Støbejernskors, 116 cm højt, med tretungede ender og bladværk udgående fra en central roset. Gravskriftens versaler findes på en rektangulær plade ved korsets fod. I gravmindemuseum nordligst på kirkegården.

2) O. 1859, over gårdmand Mads Jensen Kjær, *12. aug. 1791 i Eriknauer, †25. jan. 1859 i Bottrup, og hustru Ane Marie Nielsdatter, *9. juli 1790 i Horsens, †8. maj 1849 i Bottrup. Endvidere (datteren) Maren Madsdatter Kjær, *18. maj 1825 i Bottrup, †26. juni 1846 sammesteds, og <Marie Madsdatter Kjær, *2. okt. 1816 i Bottrup, †28. dec. 1890 i Braae>.

Stele af grå sandsten, nu uden kronende, hvidt marmorkors, 113 cm høj. Indskrift med sortoptrukket versalskrift på indfældet, hvid marmorplade. I topgavlen en sommerfugl og sammesteds på bagsiden en seksoddet stjerne.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1862 ff. – RA. *Håndskriffsamlingen.* Tyge Beckers samlinger, 2. pakke. Udateret notat om Ølsted Kirke. – LAVib. *Kirkeregnskaber.* Regnskabsbog for Ølsted Kirke 1648-92 (C KRB 532).

NM. *Håndskrifter.* Fr. Uldall, Om de danske landsbykirker IV, 379-82 (1887). – *Indberetninger.* Egmont Lind 1930 (kalkmalerier); Peter Kr. Andersen 1937 (inventar); Poul Jensen u.å. (altertavle); Karl Søndergaard Nielsen 1994 (inventar); Kirsten Trampedach og Mette Kristine Jensen 1995 og 1997 (kalkmalerier); Mette Jensen og Kirsten Trampedach 1995 (sondering i korgulvet); E. B. Rosing og Kurt Nedergaard 1996 (inventar); Birgit Als Hansen 1997 (fund i korgulvet); Birgitte Faurhøj Olsen 2006, 2008 og 2009 (facader, vægge og hvælv); Kirsten Trampedach 2009 (indvendige murflader); Orla Hylleberg Eriksen 2013 (dendrokronologisk undersøgelse). – *Korrespondance.* Arkitektfirmaet Birch & Svenning 1994 (forslag til indvendig istandsættelse af kirken).

Tegninger og opmålinger. NM. Tegning af kirkelokke ved H. F. Estrup 1891; opmåling af kirkens vestfacade (tårn og våbenhus) ved Knud Ib Andersen 1953; tryk af plan over kirkegården med ikke benyttet forslag til mandskabshus ved arkitektfirmaet Birch & Svenning 1988; tryk af opmåling af bygning ved samme 1991 (plan, opstalter og tværsnit af tage).

Horsens Museum. Kalke af tegning af kirkeklokke ved H. F. Estrup 1891; forslag til ændring af dør og genåbning af vinduer i våbenhuset ved Viggo Norn (1909); forslag til kirkegårdsportal ved samme (1930) og nyt lighus 1951.

Litteratur. T.A. Becker, »Ølsted Sogn«, *Orion. Historisk Kvartalskrift*, II, Kbh. 1851, 144-48; Ebbe Nyborg og Mette Kristine Jensen, »Messeoffer, gralsriddere og snakkevinder. Genfundne og nyopdagede kalkmalerier i Ølsted kirke«, *NMArb* 1998, 54-71; Karl Johannes Bønløkke, *Velkommen til Ølsted Kirke*, fotokopieret folder i kirken u.å.

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley, oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Jørgen Lethan; teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet september 2013.

¹ LAVib. *Århus bispearkiv*. Specifikation af stiftets kirke-tiender og deres ejere 1690 (C 3.1162).

² LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirker solgt på auktion 1691-1711 (C 3.1149).

³ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirkeregnskaber og kirkers jure patronatus 1695-1738 (C 3.1153).

⁴ LAVib. *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1901-22 (C 36.3).

⁵ *AldDaArkRegV*, 112, 113 og 115.

⁶ LAVib. *Kirkeregnskaber*. Regnskabsbog for Ølsted Kirke 1648-92 (C KRB 532).

⁷ NM. Korrespondance. Museumsinspektør Hans Stiesdal i brev til Århus Stiftsoverighed 4. marts 1974.

⁸ Således Trap: Danmark, 5. udg.

⁹ Jf. de 'hatformede' bakker på Langeland, Trap: Danmark, 5. udg., Svendborg Amt, 529-30. Senest har det været foreslået, at kirkegården skulle have været be-fæstet, jf. Hans Skov, »Kirkeborger«, *Skalk* 2010, nr. 2, 25-30, især s. 27. Den angivne 'kampestensmur' langs kirkegårdens nordre og østre skel er dog blot bunden af det udskredne kirkegårdsdige (se ndf.), der næppe har haft forsvarsmæssig betydning.

¹⁰ Kirkens arkiv. Synsprotokol 1862 ff.

¹¹ NM. Korrespondance.

¹² Tegning i Horsens Museum.

¹³ LAVib. *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1833-1901 (C 36.4-7).

¹⁴ Fældningen blev meget beklaget af botanikeren, prof. Johan Lange i brev til Kirkeministeriet 24. marts 1969 (NM, korrespondance).

¹⁵ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirkesynd 1700-1803 (C 3.1166-76).

¹⁶ Jf. Bjarne Stoklund, »Kirkestalde«, *Budstikken* 1957, 9-30.

¹⁷ Korbuens nøjagtige bredde er 276 cm.

¹⁸ Opmålingerne fig. 8 giver et fortegnet og urigtigt billede, idet apsis som nævnt er rejst uden syld, og syldstenene under koret ingenlunde er stablede.

¹⁹ Synsprotokol 1862 ff. Arkitekten var 1994 af den formodning, at kirken oprindeligt havde haft en frem-springende *†sokkel*(?) af frådsten, der var blevet hugget bort (jf. Forslag til kirkens indvendige istandsættelse, 1994). En sådan sokkel er dog næppe sandsynlig.

²⁰ Lisenerne udgår altså ikke fra grunden, sådan som Fr. Uldall oplevede det 1887, da han forklarede den nedre afbrydelse af 'indfatningerne' som en følge af reparationer af muren. Hvis de små fodder under lisenerne havde været en del af en *†sokkel* (jf. note 19), må det undre, at de i så fald ikke er hugget bort i forbindelse med afhugningen af soklen.

²¹ Også skibets nordvestre vindue har en sådan 'lysning' mellem de smigede sider og lisénbåndet.

²² Jf. f.eks. kirken Notre-Dame-sur L'eau i Domfront, Normandiet (*Normandie Romane* 1, 2. udg. 1975, 211-15 med fig. 89).

²³ En tilsvarende tilbagetrækning af vægplanet findes også i triumfmuren i Ølgod Kirke (*DK Ribe* 1524).

²⁴ Hans Erich Kubach og Albert Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas*, Bd. 4, *Architektur und Kunstlandschaft*, Berlin 1989, 111-13, 315 og 406-10. – I Rhinlandene ses flersidede apsider i første halvdel af 1200-tallet ofte ved større kirker med apsider i flere stokværk.

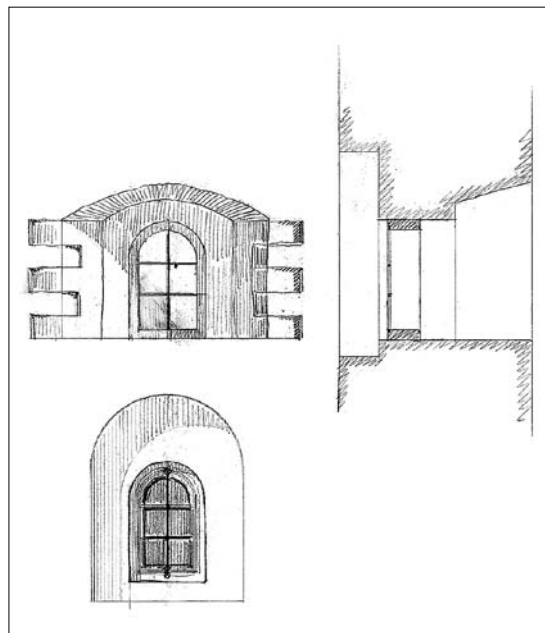

Fig. 45. Vindue i våbenhuset (s. 1697). Forslag til genetablering ved Viggo Norn 1909. 1:30. Tegning i Horsens Museum. – Window in the porch. Proposal for re-establishment.

Fig. 46. Korets nordmur (s. 1690). Foto EN 2012. – North wall of the chancel.

²⁵ M. Mackeprang har ment, at Ølsted-apsidens 'ejendommelighed' afgjort pegede på senromansk tid, jf. »Sønderjyllands Landsbykirker«, *ÅrbOldkHist* III rk., 1914, 102.

²⁶ 1725 manglede der ruder i 'to små vinduer' i kirkens nordside, jf. LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirkesyn 1700-1803 (C 3.1166-76).

²⁷ Ombygningen af kirken blev allerede i samtiden tilskrevet etatsråd Gerdt de Lichtenberg, jf. *DaAtlas* IV, 1768, 140. Som arkitekt på spiret har der været peget på N. H. Rieman fra Skive, jf. N. J. Israelsen, *Nicolaus Hinrich Rieman. Bygmester i Jylland*, Foreningen til gamle bygningers Bevaring, 1965, 18 og 36. Rieman døde 1759 og kan altså ikke have tegnet tårnet.

²⁸ T. A. Becker, »Ølsted Sogn«, *Orion. Historisk Quartalskrift*, II, Kbh. 1851, 144-48 og RA. *Håndskriftsamlingen*. Tyge Beckers samlinger, 2. pakke. – Byggearbejderne i Ølsted kan være udført i en slags konkurrence med de Lichtenhjelms svoger, Hans Henrik de Lichtenberg, der 1766 satte tårn på sin sognekirke i Granslev (Viborg Amt).

²⁹ Karl Johannes Bønløkke, *Velkommen til Ølsted Kirke*, folder i kirken u.å.

³⁰ Tagsten nævnes allerede 1650, jf. note 6.

³¹ NM. Korrespondance. Referat af byggemøde 1. nov. 1995.

³² Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Ølsted kirke, Vejle Amt. Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser, rapport nr. 54, 2013, af Orla Hylleberg Eriksen.

³³ Synsprotokol 1862 ff. og korrespondance i NM.

³⁴ Om rødkalkning af kirker i 1600-tallet, se f.eks. Skanderup Kirke (DK Ribe 2555 med henvisninger).

³⁵ NM. Indb. ved Birgit Als Hansen 1997.

³⁶ Udførligere fremlagt af Ebbe Nyborg og Mette Kristine Jensen, »Messeoffer, gralsriddere og snakkekvinde. Genfundne og nyopdagede kalkmalerier i Ølsted kirke«, *NMArb* 1998, 54-71.

³⁷ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 292.

³⁸ Borten kendes tilsvarende i Estvad Kirke ved Skive, Nørlund-Lind, *Kalkmalerier*, 300-01 med fig. 210.

³⁹ Elementerne i motivet kan til dels rekonstrueres med udgangspunkt i den nært beslægtede Kainfigur i Engum Kirke. Se *Nyborg og Jensen 1998* (note 36), 58-59 og Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* fig. 206.

⁴⁰ Historien findes i to nært beslægtede varianter, se Holger Rasmussen, »Djævelen og de sladdervorne kvinder«, *ÅrbOldkHist* 1964, 120-34, og samme, »Der schreibende Teufel in Nordeuropa«, *Festschrift Matthias Zender*, Bonn 1972, 455-64.

⁴¹ *Nyborg og Jensen 1998* (jf. note 36) 56 f. Om teknikken generelt i 11-1200-tallets kalkmaleri Peder Bøl-

Fig. 47. Udsnit af skibets nordmur med profilerede lisenbånd og †norddør (s. 1690-91). Foto EN 2012. – Detail of the north wall of the nave with moulded pilaster strips and †north door.

lingtoft, »Fra mur til maleri. Refleksioner over vægmaleriteknikker i 1100- og 1200-tallet«, *hikuin* nr. 34, 2007, 17-42.

⁴² En del af dokumentationen herfor er hentet på overvæggene over de sengotiske hvælve.

⁴³ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 144-69, 292.

⁴⁴ Otto Norn »Den hellige gral«, *Berlingske Aftenavis* 21. jan. 1966 og samme, *At se det usynlige. Mysteriekult og ridderidealer*, 1982, 18-26.

⁴⁵ Søren Kaspersen, »Kains og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri«, *Imagines Medievales*, Uppsala 1983, 211-60.

⁴⁶ Jf. note 40.

⁴⁷ Søren Kaspersen, »Kristus på korset og de sladre kvinder«, *Ico* 1984, 29-38.

⁴⁸ Jf. sammenligning med afbildning i *Nyborg og Jensen* 1998 (note 36) 58 f.

⁴⁹ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 144-69. Nørlands idé om Jelling som betydningsfuld kongsgård og dertilhørende kunstcentrum helt op i højmiddelalderen bygger til dels på en fejllæsning. Se Tage E. Christiansen, »De gyldne Altre 1«, Tamdruppladerne, *ÅrbOldkHist* 1968, 188 ff. Jf. *DK Århus* 5045 med note 36.

⁵⁰ Henrik Græbe, Kirsten Trampedach og Mette Jensen, »Kalkmalerierne i Mårslet kirke«, *NMArb* 1986,

164-81 og *DaKalkmalerier, Senromansk tid 1175-1275*, red. Ulla Haastrup og Robert Egevang, uden år, nr. 7-10, 29, 43.

⁵¹ Jf. Eigil Rothe, »Rytterkampbilledet i Aal Kirke samt andre middelalderlige Kampscener i danske Kirker«, *ÅrbOldkHist* 1908 77-116, Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 162-69, Søren Kaspersen, »Krig i kirkens billedkunst«, *Berlingske aftenavis* 6. sept., 1966 og *Norn* 1982 (jf. note 44) 18-42. Norn vil (s. 19) ikke knytte malerierne i Skibet til Den yngre Jellinggruppe.

⁵² Jf. *Nyborg og Jensen* 1998 (jf. note 36) 63-67. Her er Jakob af Vitrys dødsår fejlagtigt anført som 1253 og malerierne derfor dateret lidt senere end her, o. 1225-50. I en kommunikation har Erla Hohler gjort opmærksom på visse ligheder med den engelske munk Matthæus af Paris' malestil o. 1250 – således majestasfigurens påfaldende tætsiddende øjne, der også har gode paralleller i Norge. I betragtning af Ølstedmaleriernes i øvrigt ældre stil må det dog anses for usandsynligt, at de skulle afspejle en sådan engelsk forbindelse.

⁵³ Nu skelnes kun bogstaverne »eg«. En fuldstændigere fremstilling af motivet (med forældrene) findes i Fane-fjord Kirke (*DK Præstø* 1018), hvor teksten lyder »Fili quid fecisti nobis sic« (Søn, hvorfor gjorde du således mod os).

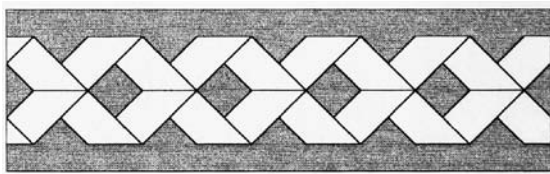

Fig. 48. Rekonstruktion af zigzagbort, malet o. 1200-25 i apsiden syd for østvinduet (s. 1699). Tegnet af Mette Kristine Jensen 1995. – *Reconstruction of a zigzag border, painted around 1200-25 in the apse south of the east window.*

⁵⁴ Ganske udelukkes kan det ikke, at det drejer sig om ægtemanden, der får prygl, jf. *Nyborg og Jensen 1998* (note 36), 68-69.

⁵⁵ Jf. *Nyborg og Jensen 1998* (jf. note 36), 68-69 samt Poul Grinder-Hansen, »En verden af lave. Den beskoede kat og andre tåbeligheder«, *Ico* 1985 nr. 3, 8-20.

⁵⁶ Scenen er gengivet i *Nyborg og Jensen 1998* (jf. note 36) 67.

⁵⁷ Løsningen er dog ikke ukendt på egnen, jf. malerierne i Åle Kirke (*DK Århus* 4360-65), hvor hvælvene dog ikke er inddraget.

⁵⁸ Jf. note 55 og Michael Camille, *Image on the edge. The Margins of Medieval Art*, London 1992, samt *Bilder I marginalen. Nordiska studier i medeltidens Konst. Images in the Margins. Nordic Studies in Medieval Art*, udgivet af Kersti Markus, Tallin 2006.

⁵⁹ Også i forbindelse med istandsættelsen af tårnet 1765 blev kirken 'indvendig stafferet' (*DaAtlas IV*, 141). Men noget farvelag herfra er ikke konstateret 1937, hvorfor der alene kan have været tale om en opfriskning af farverne fra 1746.

⁶⁰ Uvist hvorfor er våbenerne på et tidspunkt (begyndelsen af 1800-tallet?) blevet tildækket af ovale $\ddagger$ zinkplader med de samme våbener malede. Pladerne blev aftaget 1937 og lagt på loftet, hvor de forgæves er eftersøgt 2013.

⁶¹ Samme motiv har Schiødtte udført 1911 til Lergrav Kirke (Randers Amt). Se *Weilbach, KunstLeks.*

⁶² RA. *Håndskriftsamlingen*. Tyge Beckers samlinger.

⁶³ Teksterne følger Christian VI's bibeloversættelse og er til dels suppleret derefter.

⁶⁴ Note 6. Jf. om billedskæreren ovf. s. 1495 ff. og *Weilbach, KunstLeks.*

⁶⁵ RA. *Rentekammerets reviderede regnskaber*. Kirkeregnskaber for Århus Stift 1680-94 (571).

⁶⁶ RA. *Håndskriftsamlingen*. Tyge Beckers Samlinger. Jf. Tyge Becker, *Orion. Historisk Qvartalskrift*, 1851, 146.

⁶⁷ M. Sørensen, *Horsens Orgelbyggeri. Katalog*. Horsens 1923. Orglet har opusnummer 30 i værkfortegnelsen.

⁶⁸ Tavlens navne og årstal er gengivet hos *Tyge Becker 1851* (jf. note 66).

⁶⁹ Henning Thalund, *Kirkeskibe i Haderslev Stift*, Haderslev 1999, 80.

⁷⁰ RA. *Rentekammeret*. Regnskaber ældre end 1559. 1528-29. Fortegnelse over indkrævede klokker (reg. 108a).

⁷¹ Allerede *DaAtlas IV*, 141 gengav 1768 en afskrift.

⁷² Nyrop, *Kirkeklokker* 257 f. Hans hovedbeskæftigelse var kanonstøbning.

⁷³ LAVib. *Bjerre Hrd.s provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-18 (C 35.A).

⁷⁴ RA. *Danske kancelli*. Rentekammerafdelingen. Seks års kirkeregnskaber 1614-20 (B 184e).

Fig. 49. Kalkmalede bomærker, o. 1500 i skibets 3. hvælv (s. 1695, 1708). Foto AM 2012. – *Wall-painted trademarks, c. 1500, in third vault of nave.*

ØLSTED CHURCH

The church was built on an almost circular hill which has sometimes been explained as a partly artificial elevation. However, this is unlikely to have been the case; it is more likely to be a so-called 'kame' created by the activity of the ice, rising abruptly in isolation above the otherwise only slightly rolling terrain.

Building. The church is a well preserved Romanesque building of calcareous tufa, consisting of a chancel with apse and nave. Around 1500 $\ddagger$ wooden ceilings were succeeded by brick vaults, and shortly afterwards a tower was added in the west and a porch in the south. The small *apse*, which is covered by a semi-domed vault, is three-

sided on the outside, semicircular on the inside. This form, which is well known in the Rhine-land areas, appears to be unparalleled in Denmark. To be sure the three-sided plan reoccurs in Vallekilde on Zealand and in the brick churches in Sakskøbing and Eskildstrup (Lolland and Falster), but in these the apses are also three-sided on the inside. The *facades* are ornamented with distinctive 'pilaster strips' which surround all round-arched windows and continue beneath these as parallel pilasters, which however do not continue down to the ground. The narrow pilasters are smooth at the apse and chancel, but profiled in the nave. Inside, the walls of the chancel are interrupted on each side by three round-arched niches.

The Late Gothic *tower* was originally covered by of a †pitched roof with gables at east and west. The present Baroque spire was set up during a rebuilding in 1765 initiated by the church owner Jochum de Lichtenhjelm of Ussinggård and Merringård. Four years earlier he had inherited the two small manor houses and the church from his father-in-law, the merchant and titular councillor of state Gerdt de Lichtenberg.

Wall paintings. The church has wall paintings from three different periods which have been investigated and uncovered in three stages, in 1929, 1966-68 and 1995-96.

1) The most interesting is a *Late Romanesque decoration* from c. 1200-25, which once covered the whole church. In the *apse* it could be noted in 1929 and 1995-96 that there was something as distinctive as a representation of 'horsemen at the height of the window' (fig. 15). The lower of the two friezes in the *chancel* also has horsemen in the form of a fragment with two pairs of noble knights farthest to the west (fig. 17). Above these one sees a now headless, barefoot person (fig. 16).

Most of this material is preserved in the *chancel arch* despite the fact that it has been uncovered in both 1929 and 1995-96. The arch subject is the Sacrifices of Cain and Abel (figs. 19-22), reaching up towards a top medallion with a Christ in Majesty raising his right hand welcoming and blessing Abel (in the north) and the congregation (fig. 18). Abel's offering is to be conveyed by a descending angel who can now only be glimpsed.

And Cain's sheaf is received by a small devil who holds out a staff intended for use in the imminent fratricide (fig. 21-22).

Beneath the *southern cordon of the chancel arch* there is a representation of the legend of the demon who notes down the words of the women chatting during the service on a piece of parchment (fig. 24). On the left one sees two women standing close together, and on the right the devil holding the large parchment spread out in front of him.

The *technique* of the paintings is a further development of the most frequent Romanesque type. The ground consists of a very thin wash of plaster on which the first divisions and sketches were made before the actual painting was done on a sheet of limewash. Now it is mainly reddish-brown colours and contours that are preserved. Above this, though, one also sees – especially on Cain – remains of red lead and clear blue (lapis lazuli?), just as it seems that the decoration has been enriched with changing background colours.

The *programme* of the paintings must have been extraordinary. Friezes with horsemen, it is true, are well known in Jutland church wall paintings from the decades around 1200. But they are almost always in the nave, and it is very unusual that the horsemen appear, as in Ølsted, in the chancel and even penetrate into the space above the High Altar itself.

The best parallel is the paintings in Skibet Church, which has a frieze on the east wall above the High Altar showing King Arthur's legendary knights, apparently seeking and finding the Holy Grail – the cup in which Joseph of Arimathea is said to have collected the blood of Jesus for use in the Communion. The frieze at Skibet must thus be understood eucharistically as an example to the communicant and as a symbol of the Real Presence of the Blood of Christ during the Mass. This may also have been the case in Ølsted, where the main subject of the decoration would have been in the semi-domed vault of the apse above the horsemen – perhaps Christ himself with the coveted Grail. The horsemen in the chancel may have been connected with those in the apse.

The decoration of the chancel arch is also related to the Eucharist, since the sacrifices of Cain

and Abel are painted as Old Testament precursors (or types) of the Sacrifice of Christ and thus related both to the High Altar and to a (now missing) crucifix in the middle of the chancel arch. Abel would further have been a fine example to the participating congregation, since according to the Epistle to the Hebrews (11,4) he gave a better offering than Cain and did so with faith.

The demon scene beneath Cain is a very early example of the motif, which is known both from Danish and other European churches. The idea was slightly playfully to remind the congregation of the silence and devotion required during the Mass, and of the Devil's (invisible) omnipresent temptations. The positioning of the motif in Ølsted suggests that it may also have had a connection with the chancel arch crucifix, since the devil's rending of his parchment could be interpreted as a metaphor of the Crucifixion.

The decoration is associated in *style* with a number of others from the decades around 1200 in eastern and southern Jutland. Common to these is a more dynamic, draughtsmanlike expression and greater naturalism pointing forward to the Gothic. These also had a wide selection of motifs, since allegorical and legendary subjects were often taken up with a clear fondness for chivalric romance and cavalry battles.

As regards the *dating* of the decoration, the presence of the legend of the gossiping women in the church must be a late element. This was earliest transmitted by the French Bishop and Cardinal Jacob de Vitry (1170-1240), who gathered both new and old *exempla* in his sermons. Given both the legendary motif and the style of the paintings, they should presumably be dated to c. 1200-25.

2) Around 1500, a single decoration with rosettes and trademarks in the newly built vaults. Two †consecration crosses were presumably contemporaneous.

3) Around 1500-20, figure paintings in two friezes on the walls of the nave and the lower parts of the vaults. As the only preserved wall painting in the lower frieze of the *north wall* we see an image of Christ at the age of twelve among the doctors in the Temple (fig. 26). Also in the north, on the lower part of the vault, there is a representation

of a bishop-saint (fig. 29), flanked by two small scenes which seem to be moralizing in nature. In the east we seem to see a woman beating her child with a rod (fig. 28), and in the west a man holding a stick or a tool (fig. 27). The placing in the vault corners is typical of such 'images in the margin' in the Danish wall paintings of the time.

In 1995-86 †*paintings* also emerged on the *south wall*, but were too damaged to preserve: in the upper frieze west of the window remains of the Scourging and beneath this apparently a Via Dolorosa with a caricatured soldier. As a continuation of this, in the second bay one could observe remains of a figure-rich Crucifixion (fig. 25), the upper part of which, with the head of Christ, was destroyed. He was flanked by crosses with distorted images of the two thieves whose souls were taken by an angel and a devil respectively. Also in the scene were Mary and John mourning, and in the east probably Longinus and in the west the apostle Matthew.

Furnishings. The oldest items of furnishing are the Romanesque granite font and the communion table, which is however very poorly known. The main furnishings, as so often, come from the Renaissance. An altar panel was executed around 1600, and the altarpiece and pulpit are perhaps both dated by the painted date '1613' on the pulpit. From the same time come two gables that must have belonged to a (†)parish clerk's seat and which are now in use again in its successor from 1875.

A baptismal dish was donated in 1697 by the parishioners Per Bentsen and Jens Rasmussen, a poor-box must be dated c. 1700, and the altar plate was delivered in 1736 by Palle Pedersen Schandorph in Aarhus as a gift from the church's 'patroness'. From 1746 comes a painting of God the Father in the top field of the altarpiece, and four pictures of the Evangelists on the pulpit, all by the same inexpert hand.

Among the other furnishings, which mainly belong to the nineteenth century, are the altar candlesticks from 1862, an altar rail from 1872, a bell from 1891 and the altar painting from 1898 by Harald Schiødte, showing the Women by the Tomb on Easter morning.